ERDÉLYI ISTVÁN

SORSDÖNTŐ TÖRTÉNELMI NAPOK

PANNONIAI HÚSVÉT

Akadémiai Kiadó. Budapest

ERDÉLYI ISTVÁN

PANNONIAI HÚSVÉT

SORSDÖNTŐ TÖRTÉNELMI NAPOK 9.

Akadémiai Kiadó • Budapest 1987

Szerkeszti
Szakály Ferenc
Magyar Történelmi Társulat

Lektorálta
Fodor István

ISBN 963 05 4449 0

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda
főigazgatója
Felelős szerkesztő: Horváth Ildikó
Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa
A fedélterv Killer Marcella munkája
Terjedelem: 3,64 (A/5) v + 12 oldal melléklet
HU ISSN 0324-5047
87.15992 Akadémiai Kiadó és Nyomda
Felelős vezető: Hazai György

„Eltűntek, mint az avarok,
nincs se népük, se nemzetségük.”
(Orosz őskrónika)

Pannonia, 568. április 1.

A hűvös szél már elfújta a csatatér nehéz, véres levegőjét, és az elesettek ott pihentek ácsolt koporsóikban a mélyre ásott sírüregekben. A langobard nép egy része meg volt győződve arról, hogy lelkeik már a Valhallában ünneplik a gepidák[1] felett aratott nehéz győzelmet. A keresztény papok, akik ellenkező véleményen voltak, és keményen ostorozták az ősi hitben „tévelygőket”, megpróbálták felkészíteni őket a másvilágra úgy, hogy a feltámadáskor az arkangyalok előtt se valljanak szégyent.

A langobard nép felkészült már az indulásra. Őket új tájak, új remények várták odalent Itáliában, ahol több a napfény, mint a szeles-hűvös Pannóniában. Legalábbis ezzel biztatták őket azok, akik másfél évtizeddel ezelőtt már jártak odalent. Vonzó volt a nagy, virágzó városokból várható zsákmány is. A férfiak, a fiatal harcosok már erről beszéltek egymás közt, csillogó szemekkel. Az asszonynép megadóan készítette fel a nagy szekereket a hosszú útra. Az egészen idős emberek, akik apáikkal együtt érkeztek még a Dunántúlra, úgysem hitték el sohasem, hogy itt végleg megtelepedhetnek. Hiszen kelet felől már régebben mindig újabb és újabb hírek érkeztek lovas népekről, Bizánc és szövetségesei erejéről. A Tisza mellett meg azon túl pedig ott volt az átkozott szomszéd, aki valamilyen torz, rokon hangzású, de számukra nehezen érthető nyelven beszélt, és – legalábbis egy ideig – fényesen hadakozott. Most odaát már nem csörögtek a fegyverek, csak az anyák és gyermekek siratták elesett férjeiket és apáikat. Lent az Al-Dunánál viszont már ott álltak egy különös nép cifra lovasai, befont hajú harcosok kis termetű lovakon, akiknek se szeri, se száma.

Félelem ülte meg a langobardok szívét. Menniök kell. Ez már tegnap végleg eldőlt, miután napokkal előbb az egyes népgyűléseken a vezetők kihirdették a királyi döntést. Kijelölték az útvonalat és azt, hogy melyik nemzetség (*fára*) ki után következik. Velük együtt indulnak a *haldió*k, vagyis az egyes családfők alá tartozó, de velük nem rokon, függőségben élő férfiak és azok családjai, akik majdnem szolgasorban éltek. Aztán ott voltak még a szolgák, akik szorgosan tevékenykedtek a csomagok, ládák kocsikra rakásában. A többhetes vándorútra bizony alaposan fel kell készülniük, hiszen azt is tervezték, hogy odalenn délen rövidesen elvégzik még a tavaszi vetést. De ha ez nem sikerülne, majd kárpótolja őket a városlakók gabonája! Útközben nem kell félniök, hisz a télen hívásukra hozzájuk csatlakozott még 20 ezer szász fegyveres.

Alboin király, aki nagyon vágyott mát új országra a Pó völgyében, kisalföldi csarnokában, nemesei körében – miközben büszkén kortyolgatott a csatában elesett nagy ellenfél, Kunimund gepida király koponyájából készült, alannyal bevont ivókupájából – örömmel hallgatta a híreket a gazdag városokról, melyeket bizonyára nem lesz nehéz majd leigázni. Egyszer talán még Róma gazdagsága is az övék lesz!

A misén (a langobardok zömmel ariánus-keresztények voltak) Krisztusnak, az Isten által fiává fogadott embernek a feltámadását ünnepelték. Így támad most fel a megtépett, de meg nem tört langobard nép is!

Az avar sereg előőrsei, a parton álló kémlelők nem sokat értettek az egészből. Csak azt tudták, hogy uralkodójuk, a nagy Baján kagán, pompás egyezséget kötött Alboinnal: övék már a gepidák felperzselt földje a Tiszánál és Erdélyben, és rövidesen övék lesz valójában Pannónia is. Az avar nép végre állandó hazára talál. Emellett több ménesnyi lovat és több gulyányi marhát, rengeteg gabonát ígért részükre az egyezség. Ezt már mind megkapták és szétosztották a győztes sereg családjai között. A lakomákon

az avar hősök dicsőségét zengték. A szintén germán herulok egykori földjén, a Havasalföldön megpihent és megerősödött avarság seregeinek szinte gyerekjáték volt leverni a gepidákat, hát még úgy, hogy szövetségesei, a gepida harcmodort jól ismerő, erős, csak önmagukban gyenge langobardok küzdöttek velük együtt a döntő csatában. A bizánciak kezén egyedül a régi római város, Sirmium maradt (a mai Mitrovica mellett), amely jó ideig a gepidák fővárosa volt.

A legyőzött gepidák maradtak, hogy a jövendő Avar Kaganátus egyik „őslakos” alapnépét alkossák, annak keleti részein, a Tiszántúlon és Erdélyben.

Tegnapelőtt

Az avarok eredete

Az avar nép eredete homályba vész. Ál-avarok vagy igazi avarok… Még ezt a kérdést is vitatja a történettudomány. Theophülaktosz Szimokatta, egy VI. századi bizánci történetíró azt állapította meg, hogy az avarok tulajdonképpen ál-avarok; ázsiai eredetű nép, amely a Fekete Til folyó melletti ogor törzsek közül vált ki, és jött még Jusztinianosz bizánci császár alatt Európába. Tehát csupán félelemkeltés céljából vették fel az igazi avarok, a nagy belső-ázsiai nép nevét. A forrás maga így szól: „A Duna mentén lakó barbárok hazug módon felvették az avar nevet… Amikor Jusztinianosz császár lépett a trónra az uar és a hunni törzs elmenekülvén, Európába telepedett. Magát avarnak nevezve, saját vezérének a becses kagán titulust adta."

Már századunk húszas éveiben akadt egy német történetíró (E. Norden), aki nem adott hitelt e bizánci híradásnak. Antik történetírással foglalkozván, rámutatott, hogy Th. Szimokattész magyarázata csupán egy ókori toposz, vagyis történetírói közhely, olyasmi, amit már Tacitus is alkalmazott *Germania* című történeti munkájában. Tehát a legújabb kutatások szerint úgy látszik, hogy nem a bizánciak barbárgyűlöletétől fűtött Szimokattésznak kell igazat adnunk; az Európa keleti peremén felbukkanó nomád nép tehát teljes joggal használta az *avar* nevet.

Nem kétséges viszont, hogy az avarok nagy létszámban ragadtak magukkal a Kárpát-medencébe ogurokat. Az *avar* népnév igen szoros kapcsolatban áll az ázsiai uar-hunok

népnevével, lényegében abból ered, és ezen az alapon népileg is velük rokonítható. Az uar-hunok eredete pedig a nomád heftaliták körébe nyúlik vissza. Mindez igazolható kínai és arab-perzsa írásos források logikai időrendbe rakható, egymást igazoló adataival. Azt megint csak a bizánciaktól tudjuk, hogy a Heftalita Birodalom megdöntése 561 előtt már megtörtént. Kínai források jelzik, hogy az utolsó heftalita követség 558-ban érkezett a császári udvarba, akkor, amikor birodalmuk lényegében már szétesett. Az avar (uar-hun) követek viszont éppen 557–558 telén érkeztek először Bizánc határára. Menander Protiktór bizánci történetíró erről a következőképpen ír: „Az avarok hosszas vándorlás után az alánokhoz érkeztek, és kérték vezérüket, Szároszioszt, hogy ismertesse őket össze a rómaiakkal [azaz bizánciakkal, E. I.].” Szárosziosz értesítette erről Jusztinoszt, Hermanosz fiát, aki akkoriban egy sereg vezéreként Lazikában volt. Jusztinosz jelentette az avarok kérését Jusztinianosz császárnak, aki utasította hadvezérét, hogy az avar követeket küldje Bizáncba. E nép első követéül egy Kandik nevű illetőt választottak. A császár elé állva ez így szólt: „Hozzád az egyik legnagyobb és legerősebb nép jön; az avarok törzse legyőzhetetlen; amely képes arra, hogy visszaverje és megsemmisítse az ellenséget. Ezért hasznos lesz az, ha te szövetségeseddé fogadod az avarokat és ezzel kiváló védőket nyersz magadnak.”

Kandik büszke szavainak egy része beigazolódott. Az avarok hadserege és népe rendkívül erős volt; ám védőből hamarosan Bizánc ádáz ellenségévé vált.

A császár megfogadta Kandik tanácsát, és avar szövetségesei rövidesen – mint láttuk – langobard segítséggel pontot tettek a birodalom egyik ellensége, a gepidák országa önálló létének végére. Előbb azonban a császár még az utigurok és a szavirok[2] megzabolázását kívánta tőlük Dél-Oroszország síkságain.

Hogy honnan tudunk ilyen sokat az avarok mindennapjairól és – még ha úgy általában is – életéről, az már az előzőkből nyilván kiderült. Szomszédok, főleg persze ellenségek írásai, évkönyvek, krónikák és oklevelek őrizték meg nevüket, örökítették meg eltűnt „országuk” emlékét. De tudtak-e maguk az avarok írni? Az írás igénye, kezdeteinek csírája már náluk is felbukkant. Kellettek tulajdonjegyek, és ezek egy részét is valamilyen írásjelből képezték, rövidítették. Ez az írás náluk a keleti (végső soron arameus) eredetű rovásírás volt, aminek semmi köze sincs a germánok rúnáihoz. Nem alakult még ki azonban a királyság intézményével rendszerint együtt járó kancellária irodai tevékenysége, és nyilván vezetőik sem leveleztek egymással, nem is beszélve a köznépről. A frankoknál Nagy Károly jól írhatóvá-olvashatóvá a latin nyelvű kézírást írásreform útján tette (jóllehet a gótok már a IV. században írtak saját nyelvükön, Biblia-fordításuk is volt). Anyanyelven történő levelezés különben Kelet-Európában a XI. század előtt sehol sem volt gyakorlatban. A rovásírás erre nem is lett volna nagyon megfelelő, legalábbis a türköktől vagy a kazárok[3] országából ismert változataiban nem. A rovásírást ennek ellenére az avarok mégiscsak használták. Kisebb szövegek, azaz egy-két szó leírására, csontra vagy szarura karcolására azonban ez is megfelelt. Maradt is néhány ilyen emlék. Közülük eddig a leghosszabbra 1983-ban bukkantak a szarvasi késő avar temetőben, ahol egy csontból faragott tűtartón több mint félszáz jel látható, négy sorban. Természetesen róhatták még fára is, de ilyesmi nemigen marad meg a földben. Hogy az avarok a türköktől hozták-e az írástudást, vagy Kelet-Európa népeitől vették át, ezt ma még nem lehet tudni; mindenesetre már a korai avar korból vannak rovásjeles emlékeink.

Még mindig nagy problémát jelent, hogy vajon milyen nyelven vagy nyelveken beszéltek egymással az avarok? A

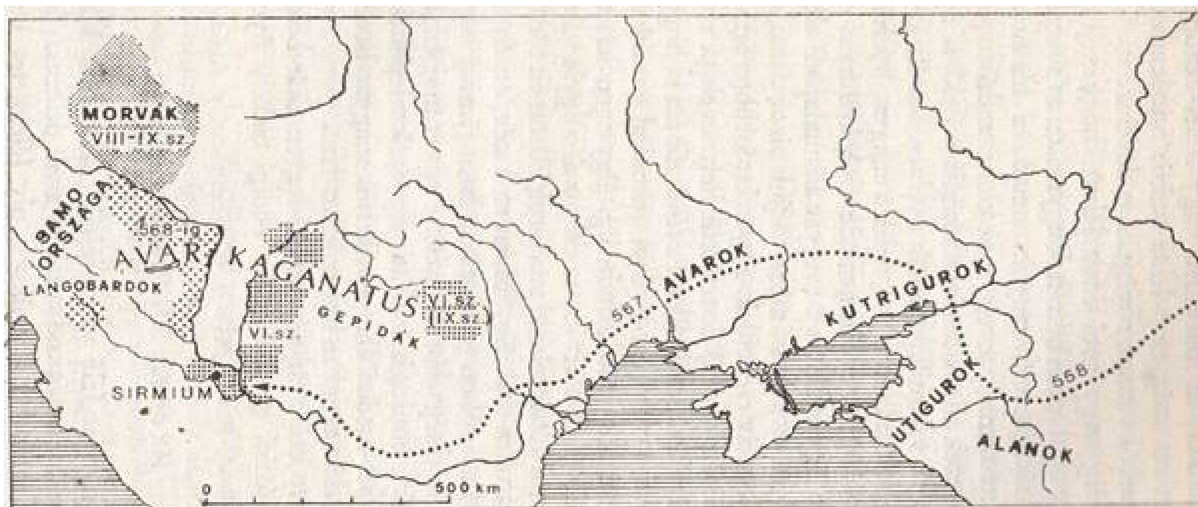
már említett méltóságnevek, rangok, nevek, a bizánci követek által lejegyzett személynevek és az elolvasandó rovásfeliratok – mindössze ezek állnak rendelkezésünkre. Belőlük úgy tűnik, hogy az avarok valamilyen török nyelven beszéltek. Emellett nyilván még sok száz avar szó rejlik a magyar nyelvből megfejthetetlen régi helyneveinkben, de ezek kiszűrése rendkívül nehéz feladat. Egyébként is a magyar államalapítás előtti meglétüket csak igen csekély számban tudjuk bizonyítani, és ezek is inkább bolgár-szláv eredetűek. Egyesek régebben arra gondoltak, hogy a *Baján (háza)* összetételű helynevek az első kagán nevével állhatnak kapcsolatban. Feltételezik azt is, hogy az avarok saját neve a var (uar-)+hun (chonita) = *várkony* helyneveinkben maradt fenn mindmáig. Egy igen késői – IX. századi – oklevél az avarokat az *onogur* név egyik változatával nevezi meg, ami kétségtelenül az avarok között élt török nyelvű onogur-bolgárokra utal. Egyébként ez a név, amely formájában és eredetében rokon gyökerű az ősmagyarság *ungar* nevével, azt a téves elképzelést ébresztette egyes magyar kutatókban, hogy már a honfoglalás előtt magyarok települtek az avarokkal a Kárpát-medencébe. A „kettős magyar honfoglalás” csábító elképzelése azonban bizonyíthatatlan.

Az ázsiai eredetű avar nép zöme, legyen akár belső-, akár pedig közép-ázsiai eredetű is, az eddigi csekély nyomok és adatok alapján őstörök nyelven beszélt.

Az avarok Dél-Oroszországban

Miközben nyugat felé vándoroltak, az avarok körülbelül egy évtizeden át tartózkodhattak a mai délorosz és ukrán sztyeppen. Jelentős hadseregüknek oly félelmetes híre volt, hogy emlékük még a Kaukázus előhegyei között élő népek hősi eposzában, a nevezetes Nárt-eposzban is fennmaradt. Ezzel szemben biztosan avarnak minősíthető temetőket az

említett átvonulási zónában még sehol sem találtak. Így ez a népköltészeti híradás még nagyobb jelentőségű; hogy van történeti magva, az kétségtelen. Az eposz az avarok helyét az Azovi- és a Fekete-tenger között, a Kubany folyó völgyében jelöli meg, a mai oszétek ősei, az alánok szomszédságában. Jóllehet ez a szomszédság igen rövid ideig tartott, az avaroknak a Kaukázus völgyében, hegyszorosaiban folytatott csatározásai hosszú évszázadokra mélyen bevésődtek a népi emlékezetbe. Az is kétségtelen, hogy nem a dagesztáni avarokról van szó, mert azok saját népneve egyrészt más (*maarulal*), és a szomszéd népektől ráruházott *avar* név régebben *auhar*nak hangzott, amellett lakóhelyeik sohasem estek Dagesztán határain, tehát a Kelet-Kaukázuson kívülre. Így a Nárt-eposz híradása nyilvánvalóan a sztyeppi avarokra vonatkozik.

Az avarok vándorlásának útvonala és a korabeli történelmi helyzetkép, VI-IX. század (D. Wolszky Mária rajza)

A mai dagesztáni avarokkal kapcsolatban ugyan még az is elképzelhető, hogy egykori uralkodójuk (Hunzah ura) egy ideig avar vazallus volt, és így származhatott rájuk mások ajkán ez a népnév. Tehát a keleti avarok töredékei valójában nem élnek Dagesztánban, a „hegyek

országában”. Egy tudós legendával megint szegényebbek lettünk. Ám a valóság nem kevésbé izgalmas.

Előcsatározások messze nyugaton

Az avar haderő létszámát nem ismerjük. Megjelenésük után néhány évvel a csatlakozott kutrigur[4] segédnépből 10 ezer lovast küldtek Bizánc dalmáciai területének elpusztítására. Ha más nem, közvetve már ez is utalhat arra, hogy saját lovashadseregük ennél jóval nagyobb lehetett, és ezen kívül jelentős gyalogos szláv hadtestekkel is rendelkeztek.

Nyilván jól ismerve a politikai helyzetet, a frankok és Bizánc versengését, az erőviszonyokat, az avarok először a frankokon próbálták ki erejüket. Történt pedig, hogy Chlotar király 561 végén meghalt; fiai közt testvérharc tört ki, és a királyság kettészakadt. Az avarok először Sigebert ellen vették fel a harcot, messze bent a régi gall tartományokban, de a frank seregek megverték őket Türingiában, az Elba mellett. Baján kagán kénytelen-kelletlen kiegyezett Sigeberttel, és az avar seregek egyelőre visszavonultak az Al-Dunához. Ekkora távolságú hadfelvonulást, még ha szemmel láthatólag a frankokénál gyengébb seregről is volt szó, legfeljebb a magyarok kalandozásai idején láthatunk majd a X. században! Aztán egy fél évtized sem telt el – az avarok még mindig lent vannak Moesia táján, a Havasalföldön amikor Baján kagán elhatározza, hogy kiköszörüli a csorbát. Az avar sereg most talán még nagyobb erőket vonultatott fel a frankok földjére. A források azt is megírják (elsősorban Tours-i Gergely), hogy az avarok „kísértetalakokat (démonokat) mutattak nekik” az összecsapás során, és ez is megrémítette Sigebert „bátor férfiait”. A kagán végül is komoly ajándékokat kapott a királytól, melyre ő hasonlókkal válaszolt. A frankok „ajándékai” között jelentős mennyiségű

ennivaló volt (élőállat, liszt, bab), amiből igen szűkében volt az avar hadsereg. A frank sereg vereséget szenvedett. Megkötötték a békét, és úgy tűnt, hogy az avar és a frank seregek már nem is fognak egymással soha többé harcolni.

Néhány szó az őslakókról

A Kárpát-medence népei még nem is sejtették, hogy a langobard-gepida háború és az avar beavatkozás után most egy nagyobb, közel két és fél évszázados, viszonylagos belső nyugalmat adó korszak köszönt rájuk. Azért mondjuk, hogy viszonylagos, mert az avarokra bizony ellenségként néző, a területet és népeit uralni vágyó bizánciak nem nézhették tétlenül az előbbiek berendezkedését. Évtizedekre elhúzódó avar-bizánci háborúk sorozata következett. De ezek a hadjáratok, csaták lényegében lent délen, a Dunától délre, a Balkánon zajlottak. A megmaradás és fejlődés kulcsa éppen a zavartalan gazdasági élet, lehetőleg elég nagy, egységes politikai irányítás alatt álló területen. Nos, erre most a VI. század derekán megnyílt a lehetőség. A Kárpát-medence régi népei életében valóságosan új korszak kezdődött, amely nem sokkal a magyar honfoglalás előtt zárult. Ez azonban már a „holnapután” eseménysorozatába tartozik.

Jóllehet az elvonuló langobardok rengeteg gepida hadifoglyot vittek magukkal, és velük ment sok szarmata (azokból, akiknek ősei túlélték Attila birodalmát) és nem egy germán néptöredék, például szvébek, a Kárpát-medence korántsem vált lakatlanná.

Pannoniában, pontosabban az egykori Alsó- és Felső-Pannoniában, maradékként keresztény közösségek is tengették életüket, például a Balaton mellett (Fenékpusztán és másutt). Keleten, főleg Erdélyben, ott maradt a gepida nép túlélő része. Velük még majd X. századi bizánci forrásban is találkozunk. De nem tűnhetett el a nagyszámú szarmata őslakosság sem az Alföldről. Mint jelentős új népelem, a szlávok kezdenek mind nagyobb szerepet kapni a terület déli és keleti-délkeleti részein. Nagyarányú

vándorlásuk már az avarok megjelenése előtt érintette Erdély peremvidékeit és természetesen mindenekelőtt a Balkánt. Erdélyben még annak idején a gepidák győzelmesen harcoltak ellenük. A vagy 20 ezres lovassal érkező avarság mellett a források jelentős számú szláv gyalogos harcosról tudósítanak seregeikben.

Végül is ezek a népek együtt lesznek azok, akik majd a letelepülő avarsággal együtt létrehozzák azt a sajátos kelet-európai parasztkultúrát, mellyel a honfoglaló őseink itt és a Kárpátoktól keletre szembetalálkoznak.

A régészeti kutatások Pannonia földjén mintha igenis azt bizonyítanák, hogy a római őslakosság sok mindent átmentett létezésével a Római Birodalom bukását követő zavaros évszázadokra és még azutánra is. Kis kőtemplomaik (bazilikáik) az avar korban is szolgálták eredeti céljukat, és átvészelték az akkor még pogány szlávok és „bálványimádó" avarok uralta évszázadokat. A IX. században aztán már jobbára keresztény hitre térített szlávok könnyebben megtalálhatták a közös nyelvet e régi keresztények utódaival. A feltételezhetően még az ókorban meghonosított szőlőt is kétségtelenül művelték az antik utódok – a bor a miséhez is kellett. A szintén „tovább élő" római kori városokban pedig [Pécsett, azaz Sopianaeban, amely egyre inkább *Quinque Ecclesiae* néven szerepelt a késői római időkben, és végül a szlávok ajkán az „Öt templom városa" első szavának fordítása alapján (*Peť* ~ *Pécs*) kapta mai nevét] kézművesiparral is foglalkoztak. Hogy egyáltalán volt folyamatosságot jelentő és egynémely dologban közvetítő népesség, azt a fennmaradó ókori (vagy még ősibb) folyónevek is igazolják, jóllehet számuk alig éri el az ötöt. A nyelv persze megváltozott, eltűntek a kelta dialektusok és a latin. Az 568 után egyre növekvő (!) létszámú lakosság az avarok és bolgárok részéről eladdig számára ismeretlen dallamú nyelvhez (hacsak a hunok nem beszéltek valamilyen hasonlót) kellett hogy hozzászokjék, és meg is kellett tanulni azokat a szlávokéval együtt. Ami a

biológiai (embertani) oldalt illeti, úgy tűnik, hogy a régebben is itt élt embertípusok élnek tovább az új urak országában, de tömegesen keverednek a jövevény mongoloidokkal.

Mindezek a továbbélők és a jövevények az antik világból örökölt épített utakat is használták. De élhettek a hagyományozás révén fazekasok műhelytitkai, földművelők szántó-vető tudományai, ácsok, kovácsok mesterről tanítványra szálló mesterségbeli titkai. Ezeket – mint már arra utaltunk – örökül hagyták végül az avar kor utáni lakosságnak.

A napkeleti puszták ekkor és még sokáig, úgy tűnt, végtelenül ontják a lovas népeket, Ázsia, „a népek szülőanyja” igen termékeny volt hosszú ideig. Az avarok is egymás után kapták a népi utánpótlást kelet felől. Ismét az uar (vagy var) és hunni népek köréből a tarniachok és a kotzagirok, majd pedig a zabenderek jöttek hozzájuk, a türkök nyomása elől menekülve. Azonban e népekről neveiken kívül semmit, de semmit sem tudunk. Pedig számuk nem lehetett csekély, csak a legutóbbiak is 10 ezer harcost tudtak kiállítani. Mindez már Maurikiosz császársága idejében, azaz 582-603 között történt.

Másnap

Az avarok harcai Bizánccal

Baján kagán pannoniai bevonulásának végül is csak egy szépséghibája maradt: nem lett az avaroké Gepidia antik gyökerű székvárosa, Sirmium (Mitrovica). Bizánc ugyanis nem kívánt lemondani Pannonia Sirmiensis, az egykori késő római provincia központjáról, melynek tulajdonképpen joggal vélte magát egyenes örökösének. Ekkor a kagán, mohó törekvésétől vezérelve, a nemzetközi joggal szemben mindjárt durva hibát vétett, fogságba vetette a bizánci követeket, akik azért érkeztek hozzá, hogy a vitás kérdéseket megbeszéljék. Ezután az avarok körülvették és ostromolni kezdték a várost. Az első összecsapás után tárgyalásra került sor a fővárosból érkező bizánci követekkel, melyen maga Baján kagán is részt vett, de a tárgyalás nem hozott jó eredményt. Ellenkezőleg, Baján azonnal parancsot adott, hogy az avarokhoz még Dél-Oroszország területén csatlakozott kutrigurok közül 10 ezer lovas induljon el a bizánci fennhatóság alatt álló Dalmácia pusztítására.

Ezután a kagán mégis úgy látta jobbnak, ha tárgyalásokba bocsátkozik a császárral. Az egyik elfogott diplomatát és saját emberét küldte el az udvarba. A követség többek között Sirmium átadását kérte. A követség teljes sikertelenséggel végződött, az avarok elégedetlenül távoztak. A császár rövidesen kiadta a parancsot a hadi készülődésre, majd ismételt eredménytelen tárgyalások után Tiberiosz palotaőrség-parancsnok vezetésével az avarok ellen sereget indított, amely feladatát sikerrel oldotta meg, valahol a Duna–Száva menti bizánci határnál

egyelőre győzött. Egyébként a csatározás során avarok egyik hadvezérüket is elvesztették. Ezt az eseményt ismét avar követjárás, majd szerződéskötés zárta. A konfrontáció azonban egyáltalán nem ért véget.

Avarok és szlávok

A népvándorlás korát, melynek kezdetéről és végéről máig sem ültek el a tudományos viták, általában kizárólag lovas népek nagyarányú mozgásával jellemzik. És tényleg, ha e kort csupán az Ázsiából érkező hunokkal indítanánk a kelet-európai sztyeppek színpadán és a szintén ázsiai eredetű avarokkal zárnánk, akkor is lenyűgöző a megtett távolságok roppant nagysága, a megmozdult népek valóságos áradata. Kelet felől újabb és újabb lovas népek bukkannak fel, miközben Európa belsőbb területein is komoly mozgások zajlanak. Jelentős utat tettek meg északról délre haladtukban a langobardok, akik nem voltak nomádok, igaz, hosszú megállókat tartottak útközben, melyek során egész nemzedékek követték egymást. Rajtuk kívül egész sor egyéb germán nép mozdult el „ősi" lakóhelyéről, új hazát, dús termőföldet keresve, közülük nem is egy vonult át a Kárpát-medencén (vandálok, herulok, gótok stb.). A germánok nagyarányú mozgását, akik egészen Spanyolországig, sőt Afrikáig jutottak el, végül a szintén germán eredetű normannok, másik nevükön vikingek zárták le, akik hajóikon jutottak el idegen tengerpartokra és folyókra, majd onnan a szárazföldekre. De ezt már egyáltalán nem is szokták a népvándorlás korához számítani.

Egy másik népről, a szlávokról eddig még keveset szóltunk. Pedig ez a nép az avar kor másik főszereplője Kelet-Európa mozgó-vándorló jövevényei között. A Visztula keleti partvidékén elterülő őshazájukból az egyes szláv törzsek előbb indultak el, mint az avarok, és így előbb

jutottak el a Balkánra is. Vándorlásuk lassúbb volt, kevésbé látványos, de etnikai és nyelvi szempontból döntő és maradandó változásokat hozott. Expanziójuk nagy volt, de mégis sokan maradtak közülük odahaza, hogy az őshaza közelében később a lengyelek, ukránok őseit alkossák. Eredetileg az erdővidék lakói, de egyes csoportjaik a ligetes sztyeppre is kimerészkedtek. A bizánci források azonnal és élénken reagáltak mozgásukra, elmozdulásaikra.

Már a korai, pontosabban a VII. századi hazai avar leleteink között van néhány különös tárgy, ékszer, ami nem illik a lovas nomádokhoz. Ezek az antropomorf, emberalakot utánzón ujjas fibulák, melyek a késő antik ruházathoz tartozó biztosítótűk utódai. Egyes régészek feltételezik, hogy a néhány Szolnok, Veszprém megyei, csepeli és veceli (Románia) lelet talán olyan keleti szláv emberekkel-asszonyokkal állhat kapcsolatban, akiket az avarok keletről ragadtak ide magukkal. Valamivel korábban a hasonló fibulák a gótok ruháit díszítették, de azoknál párosával. A Havasalföldre, a Duna jobb partjára letelepedett avarok jó ideig még a délorosz puszták egy részét sem engedték ki a kezükből, a keleti szlávok egyes törzseivel pedig egyenesen harci cselekményekre került sor. Itt az antokra (vagy antákra) gondolunk, kiknek neve már a IV. századi ókori szerzőknél előfordul. Ezek országát a Dnyeper vidékén, az utigurok sztyeppi lakóhelye feletti részen 561 körül támadhatták meg az avarok, majd egy kutrigur szövetséges tanácsára a hozzájuk érkezett magas rangú szláv követet, Mesamírt is megölték. Az avar honfoglalás után, legkésőbb a VI. század nyolcvanas éveinek derekán az antok már megszabadultak az avar fennhatóság alól, sőt az avarok balkáni szláv szövetségeseit is megtámadták a bizánciak oldalán. Ezzel azonban az ant-avar ellenségeskedés nem ért véget, sőt az utóbbi harci esemény csak fokozhatta az avarok dühét. 602-ben Apszikh vezetésével avar sereg indult az antok leverésére. Talán

éppen ez tett pontot etnikai létükre, mert ezután az írásos források többé nem beszélnek antokról.

Az avarok új hazájukban azonban más szláv népelemekkel továbbra is szoros kapcsolatban maradtak Előbb már utaltunk arra, hogy a Balkán-félsziget szláv kolonizációja jóval az avarok megjelenése előtt, már az V. század legvégén megkezdődött. Így akarva-akaratlan az avaroknak is számolniuk kellett velük, és már előbb számolt velük Bizánc, hiszen a szlávok rendkívül nagyszámú és dolgos népet és – kellő diplomáciai manőverek mellett – komoly véderőt is jelenthettek a birodalom számára.

Mint említettük, a szlávok már jóval az avarok megjelenése előtt behatoltak a Balkán-félszigetre, de terjeszkedésük nem volt egyenletes, és az első időkben nem is jutottak el annak minden zugába. Az 570-es évek derekán Trákia sok varosát foglalták el és dúlták fel, pontosan úgy viselkedtek, mintha nomád támadók lennének, dinamikus mozgásaik nem jelezték még azt, hogy a Balkánon rövidesen megülnek majd. Bizánc szövetségeseiként – egyelőre – még maguk az avarok is szembefordultak velük, egyúttal persze ők sem távoztak zsákmány nélkül a bizánciak rovására. A szláv veszély ebben az időben nagyon valós és komoly volt, a birodalmat vészesen tépázta északnyugat felől, és Tiberiosz császár nem is igen gondolhatott ellenállásra, mert katonái erejét éppen ekkor a keleti háború kötötte le. A százezres tömegben támadó szlávok ellen végül a császár Baján kagánt kérte fel titkos szövetségesként, hogy szegüljön velük szembe haderejével. Az avarok 6 ezernyi páncélos lovasságát szállították át a Dunán a bizánciak hajói. Az avarok szívesen hajtották végre ezt a feladatot, mert röviddel azelőtt a balkáni szlávok megölték követeiket, és nem voltak hajlandók alávetni magukat hatalmuknak. A szlávellenes avar hadjárat révén sok ezer bizánci hadifogoly térhetett vissza hazájába.

Úgy látszott, hogy szent és tartós a béke Baján és a császár között. Az avar követség 579-ben is meghozta

Bizáncból a „békeadót”: 80 ezer aranyat, annyit, mint az előző évben.

Ezután Baján hirtelen és minden előzetes jelzés nélkül támadott. Úgy látszik, nem hagyta nyugodni a gondolat, hogy az antik Sirmium, a gepidák egykori fővárosa nem az övé. Hidat veretett a Száván. A városparancsnok kérdésére, aki riadtan észlelte az avar felvonulást, a kagán azt válaszolta, hogy nem a város ellen akar fordulni, hanem ellenségei, a szlávok ellen. Ezt választ a parancsnok kénytelen-kelletlen elfogadta, hiszen ráadásul Baján esküt tett szavaira, avar és bizánci módra egyaránt, majd az avar követeket azok kérésére útnak indította Konstantinápolyba. Ezalatt az avarok sebbel-lobbal befejezték a hídverést. A császár ugyan átlátott a szitán, de mivel seregeit mind a perzsák elleni harc kötötte le, képtelen volt a város segítségére sietni. Az újabb avar követség rövidesen már a város kiürítését és átadását követelte, felemlegetve, hogy valaha a gepidáké, az avarok megvert ellenségeié volt, és így nekik jár tulajdonképpen.

Ezután a császár egyrészt a kagánt esküszegéssel vádolta meg, másrészt azonnal követeket küldött a langobardokhoz és más népekhez, azzal a céllal, hogy az avarokra uszítsa őket. Ugyanakkor az avarokhoz egyik testőrtisztjét küldte el követségbe, hogy egy kis időt nyerhessen. A követséget azonban útközben, a tengeren hajótűz érte, sőt kétségbeesésében még a testőrtiszt is meghalt rövidesen. Az újabb bizánci követség a két éven át ostromlott, kiéhezett várost végül is átadta az avaroknak, akik a lakosok kivonulása után, 582 nyarán birtokba vették Sirmiumot. A kagán ezután még a meg nem fizetett háromévi békeadót is követelte, ráadásul az évi 80 ezer arany összeget megemelte 20 ezerrel. És a császár a fegyverszünet érdekében ebbe is kénytelen volt később beleegyezni.

A régészeti kutatások a mai Sremska Mitrovica, az egykori Sirmium területén egy olyan téglát hoztak

felszínre, melyre az alábbi szöveget karcolta be az egykori városlakók valamelyike: „Uram Krisztus segíts a városon és tartsd vissza az avart. Őrizd meg a római földet és azt, aki ezt írta. Ámen.” (Szádeczky-Kardoss Samu fordítása.) – A névtelen polgár könyörgése azonban hatástalan volt, de talán ő is ép bőrrel hagyta el a várost.

Sirmium birtoklása nem sok örömet hozott a városokhoz nem szokott avaroknak. Alig telt el egy esztendő, a városban tűz ütött ki, ami szinte teljesen elpusztította.

A hadjáratok rövidesen, kiújultak. Az avar sereg váratlanul egy másik várost, Singidunumot (a mai Belgrádot) is elfoglalta a bizánciaktól, majd több kisebb várost felégetett. A bizánciak kénytelenek voltak alázatos követséget küldeni a hadba vonult kagánhoz, kinek szövetségében ekkor szláv segédnépek is felbukkannak. Ami a külpolitikai-katonai helyzetet illeti, a birodalom helyzete a mélypontra érkezett. A kagán még a Konstantinápolyt északról védelmező Hosszú Falak lerombolásával is fenyegetődzött. A bizánciak újabb békeajánlatai, az újabb kölcsönös követváltás 585 tavaszán végül meghozta a várt eredményt, de mint látni fogjuk, ismét csak rövid időre.

A Sirmiumba visszatért kagán megkapta az évi 100 ezer arany békepénzt. Az avar uralkodó ezután a szlávokat biztatta fel a bizánciak elleni újabb támadásra. Őket még sikeresen visszaverték, de az újabb városokat megtámadó avarokkal egyelőre nem bírtak, és csak valamivel később, Tomi városa közelében (a mai Konstancánál) tudták a kagánt megfutamítani, sőt majdnem el is fogták őt. Ezután azonban a hadiszerencse megfordult, és az avarok vertek szét két jelentős bizánci sereget, sőt vezetőiket is elfogták. A harcok során az avarok még az ostromgépezetek használatát is megtanulták, és így sok erődítményt könnyen bevettek. Seregeik egész Görögországot (Hellászt, Peloponnészoszt, Attikát, Euboiát stb.) feldúlták, a lakosság nagy része elhagyta ősei lakóhelyét. Ezeket a hadjáratokat

az avarok a szlávokkal közösen hajtották végre, akik nagy tömegben árasztották el az ősi görög vidéket.

A bizánciak helyzete csak néhány év múlva vált reményteljesebbé, amikor 592-ben, vagy röviddel ez után, békekötés révén Maurikiosz császár ideiglenesen kivonhatta csapatait a perzsa hadszíntérről.

Az avarok háta mögött a bizánci udvarban rögtön megjelentek II. Theodebert frank király követei, hogy avarellenes frank-bizánci összefogásra ösztönözzék a császárt. Szilárd egyezség azonban nem jöhetett létre közöttük. Az avarok tovább dúlták az északi bizánci határvidéket, Singidunum (ma Belgrád), Anchialosz, Hérakleia és még egy sor kisebb város és környékük sokat szenvedett tőlük. Priszkosz bizánci hadvezér nem volt képes őket visszaverni, annak ellenére, hogy közben a Driziperat feldúlt avar táborban pestis ütött ki, minek következtében a kagán hét fia is meghalt. A birodalom ismét csak jelentős békepénzzel tudta ideig-óráig a nyugalmat biztosítani. Ekkor egy ideig az avarokat a frankokkal és langobardokkal folytatott harcok kötötték le. Paulus Diaconus erről így írt:

596 táján „a bajorok közül mintegy kétezer ember a szlávokra tört, de a Cácán meggyőzte és egy szálig levágta őket”.

596-ban „az avarok Thüringiába rontottak és igen súlyos háborút viseltek a frankokkal”.

599: „Ez időben a cácán a hunok [avarok – E. I.] királya, követeket küldött Mediolanumba Agilulfhoz [a langobard királyhoz – E. I.] és békét kötött vele.” (Gombos F. Albin fordítása.) Rövidesen – az avar kagán támogatása mellett – a szlávok törtek Trákiára, majd egyre inkább önállóan tevékenykedtek a bizánciak rovására. 599 tavaszán viszont Priszkosz seregei lépték át a Duna vonalát, és ezzel tulajdonképpen behatoltak a kaganátus területére. A Singidunumot szorongató avarokkal szemben a város segítségére érkező bizánci sereg – úgy tűnik – arra

késztette az avarokat, hogy ne ott folytassák a harcot, hanem inkább a könnyebb zsákmánynak tűnő, védtelen Dalmáciára törjenek. Alig másfél éves békés időszak következett, majd az avarok ismét feltűntek a bizánci végeken. A békét – vagy inkább fegyverszünetet – a bizánciaknak csak óriási aranymennyiséggel sikerült ismét elérniök. A bizánciak célja az volt, hogy a Dunát szilárd bizánci-avar határként ismertessék el. Ezután viszont jelentős bizánci hadi sikerek következtek. Priszkosz öt csatában győzött (kettő a Tiszánál zajlott le), és végül 3 ezer avar hadifoglyot is zsákmányolt, a 8 ezer szláv eredetű fogoly mellett.

A nehéz nemzetközi helyzetben levő Bizánci Birodalom azonban e sikereknek nem sokáig örvendhetett. 621-ben ugyanis a perzsák Kappadókiára törtek, majd Egyiptomot és Szíriát is elfoglalták, a szlávok a Balkánon egyre erősödtek, és 623-ban még Kréta szigetére is betörtek. Gazdag ajándékokkal próbálták rávenni az avarokat (kiknek 626 után a Balkán belső területei már nem estek tulajdonképpen hatalmuk alá vagy terjeszkedési körzetükbe), hogy velük együtt vezessenek újabb hadjáratot Bizánc ellen, de ez nem járt sikerrel. Amikor azonban az előző elhunytával az avar kagáni trónra új kagán került és a Hérakleiosz császár által békekötés céljából hozzá küldött követek nem jártak sikerrel, az avarok seregei – minden nagyobb nehézség nélkül – elérték Konstantinápolyt, és a város peremén álló templomok egész sorát kirabolták. Ez valamikor 623 körül történhetett.

Amikor azután Hérakleiosz császárt és seregeit a keleti perzsa hadszíntér kötötte le, megfelelő alkalom kínálkozott arra, hogy 626 nyarán az avarok és velük együtt a szlávok és gepidák ostrom alá vegyék a bizánci fővárost. Ám az ostrom sikertelennek bizonyult, a fővárost nem tudták bevenni. Ugyanakkor a perzsák hátában Derbentet és Tbiliszit ostromló türkök a bizánciak dolgát könnyítették meg, akik mögül is olyan sikeresen szállhattak szembe a

perzsákkal, hogy visszakapták tőlük előzőleg elfoglalt területeiket, Örményországot is beleértve. Az öröm azonban túlságosan korai volt, mert mint később kiderült, a perzsák után egy még hatalmasabb és még veszélyesebb ellenséggel kellett szembenézniük, az arabokkal. Így az avarok számára a bizánciak ezután sem jelentettek komoly ellenfelet, a háború közöttük lényegében megszűnt. Ám a politikai helyzet teljes megértéséhez arra is emlékeztetnünk kell, hogy ebben az időben egyes szláv törzsek is fellázadtak az avarok ellen – létrejött Samo királysága –, a kaganátus belső bajokkal is küszködött, keleten pedig az onogur-bolgárok rázták le az avar igát.

A langobardok ismét színre lépnek

Átkelve a Dráván és a Száván, a nehéz szekerek csak lassan haladhattak a Padus áhított völgye felé, melynek gazdagságáról legendák terjengtek a langobardok között. Az itáliai városok annyira áhított aranya és ezüstje, a sok szép ruha, a rabnők, a jó bor – mindenki arról álmodozott a nehéz úton, amire éppen vágyakozott. A még jó állapotban levő egykori római birodalmi utakon nem is történt nagyobb baj. Kisebb pihenőkkel, kitartóan özönlöttek a vándorok seregei, szekerei le, dél felé. Ki is mert volna megtámadni ennyi kipróbált fegyverest? Alboin kíséretében ott voltak a legjobbak, velük együtt még szászok is, akik szintén a jobb sorsot keresték. A leggazdagabb város, Pavia, melyet a langobardok fővárosukként szemeltek ki, amikor falai alá érkeztek, bezárta kapuit. Az igen komolyan megerődített város lakói háromévi nehéz ostrom után adták csak meg magukat. Párját ritkítja ez az európai háborúk történetében. Közben a langobardok kezére került Milánó és Verona, sőt Aquileia is. Alboin azonban nem sokáig örvendezhetett hősei sikerének, rövidesen meggyilkolták. Bizánc egyelőre hősiesen állta a sarat itáliai birtokain, de a

langobardok nemsokára Toscana, sőt Spoleto és Beneventum urai lettek, felégették Pisa városát és később bevették (751) a tengerparti Ravennát is. A langobardok új és végleges hazája lett tehát Lombardia. Authari király feleségül vette a bajor herceg lányát, Theudelindét, és úgy látszott, hogy a langobard hátvéd szerepét játszó bajorok megfelelő bázist biztosítanak számukra. Nehezen ment azonban a beilleszkedés. A városlakók nemigen fogadták be a barbárokat, és a langobardok kénytelenek voltak külön országrészekben letelepedni, megtartva saját nemzetségi rendjüket. Ugyanakkor a római származású lakosságot keményén kizsákmányolták: azok minden jövedelmük egyharmadát voltak kötelesek a hódítóknak átadni! És ez nem volt kevés, hiszen a városokban fejlett volt a kézműipar, a síkságok és domboldalak pedig gazdag termést hoztak szorgalmas művelőiknek. Egészen a VIII. századig alig indult meg a langobardok között a feudális fejlődés, és ez a tény nagyban visszavetette őket. Ezzel együtt egyre jobban kezdett hanyatlani a királyi hatalom. Már Agilulf király alatt (590-616) megkezdődött a katolikus vallásra való áttérés, nagyjából ötven év leforgása alatt be is fejeződött. Sorsukon azonban lényegében ez sem változtatott. Liutprand király (712-744) végül a pápa birtokaira is szemet vetett, ami végzetes kimenetelű háborúba sodorta a langobardokat. A pápa és a vele szövetséges frankok 774-ben végeztek az utolsó langobard királlyal, Desideriusszal is.

Pannonia és Lombardia, a langobardok új hazája, a két, ősi soron római birtok népeinek történelmi sorsa – közvetve ugyan – sok rokon vonással rendelkezett. Mindkét terület a frank és a bizánci érdekszféra peremén helyezkedett el, mindkét vidéken érezzük a régészeti leletek alapján is, hogy a két nagyhatalmi tömb jelen van a kultúrában, a művészetben, és ezek a szálak itt, az említett részeken találkoznak. Sőt még az is előfordult, hogy langobardok és

avarok együtt harcoltak Bizánc ellen. Paulus Diaconus ezt írta:

602: „Ez időtájt tértek vissza Agilulf király követei a cácántól és jelentették neki, hogy az avarokkal örök békét kötöttek." „E közben a langobardok, avarok és szlávok társaságában Isztria területére rontottak [ez Bizáncé volt – E. I.], s azt felégették és kirabolták." (Gombos F. Albin fordítása.) Megtörtént ugyanakkor az is, hogy az avarok a langobardok megsegítésére Cremona ostromakor szláv segédcsapatokat küldtek.

Később azonban az avarok volt szövetségesüket, a langobardokat sem kímélték déli hadjárataik során. A VII. század első évtizedében, amikor Foroiuliumot (ma Cividale del Friuli) feldúlták, nagyszámú fogollyal tértek vissza országukba, köztük langobardokkal. Később lejegyzett családi hagyomány szerint ezek között volt Paulus Diaconusnak, a langobardok VIII. századi történetírójának egyik őse is, annak, akinek a langobardok történetéről írt alapvető munkájából mi is sokat meríthetünk, ha a langobardok, szlávok és avarok történetét akarjuk megérteni.

A frankok elleni sorsdöntő nagy küzdelem idején nemcsak a szászok vagy a frízek frankellenes lázadásai segítették közvetve az avarokat, hanem például a langobard Grimuald beneventumi herceg sikeres harca a 790-es évek legelején. Sajnos ez a siker kérészéletűnek bizonyult. Az avarok egykori szövetségeseinek széttagolódott állama nagyjából az Avar Kaganátussal együtt szállt sírba. Lakóinak utódait még ott lehet látni a szőke, kék szemű északolasz emberek között, és őrzi népük nevét Lombardia, de földjük, gazdagságuk, az avarok országához hasonlóan, a frankok zsákmánya lett. Az ott felszabadult haderő is az avarok ellen fordulhatott.

Egyelőre azonban ez az idő még messze volt. 660-ban az avarok és a langobardok végleg békét kötöttek. A békés viszonyt az sem zavarhatta meg, hogy például 662-ben

Pethari langobard herceg az avar kagánhoz menekült az ottani trónvillongások miatt.

A kuturgur-bolgárok lázadása

A 631. év mintegy krízist hozott az Avar Kaganátusnak most már a bizánci-avar háborúktól mentes évtizedébe. Úgy látszik, hogy a kuturgur-(vagy kutrigur-)bolgárok jelentős súlyt képviselhettek a kaganátuson belül. Már az avar honfoglalás idején a kagán – említett – parancsára seregeik Dalmáciát pusztították végig. Jóllehet a népi asszimiláció állandóan és feltartóztathatatlanul haladt előre, a kutrigurok valamilyen módon mégis megőrizhették különállásukat. Végül is kenyértörésre került sor, amikor a jelentős kutrigur-bolgár réteg (illetve nyilván azok vezetői) a főhatalmat akarta magának megszerezni. A küzdelemből az avarok kerültek ki győztesen. Az írásos forrásokból tudjuk, hogy 9 ezer kutrigur-bolgár család menekült el Pannoniából Dagobert királyhoz, aki a bajorok földjén adott nekik menedéket, később azonban álnok módon legyilkoltatta őket. Csak mintegy hétszáz ember menekült meg közülük, akik Alciok vezetése alatt a karantániai szlávok vezére, Valluk védelme alá helyezték magukat. Egyes kutatók azt is feltételezik, hogy ez az Alciok azonos lehet azzal az Alzeckel, aki 660 táján a langobard hercegek szolgálatába szegődött népével együtt. Ez az epizód jól utal arra, hová nem érhetett el az avarok „keze" és hatalma ebben az időben.

Az avarok és egy korai szláv államalakulat: Samo királysága

A Bizánc elleni avar-szláv együttműködésről már sokat tudunk. Ismerjük az avar-ant ellenségeskedés eseményeit.

Azonban az avar kori Duna menti vagy attól délre lakó, balkáni szlávok a korai időkben vagy ezen az összefoglaló nevükön, vagy – ritkábban – törzseik nevével megjelölve szerepelnek. Az első nyugati szláv államalakulat létrejötte 625-ben Samo nevéhez fűződik. Lent délen, a Balkán-félszigeten – mint látni fogjuk – később és a bolgár államalakulaton belül jut majd jelentős szerephez a szláv etnikum.

Eléggé vitatott kérdés, hogy tulajdonképpen hol is terült el Samo szláv királysága. Egyesek a helyét Karantániába teszik, mások a központját, a rejtélyes Wogastisburgot Kadan helyén keresik. Legvalószínűbbnek az tűnik, ha a mai Alsó-Ausztria és Dél-Morvaország területén képzeljük el, azaz az Avar Kaganátus határvidékén.

Feltételezik azt is, hogy a kis állam az avar terjeszkedés ellenpontjaként, a szlávok avarellenes küzdelmének eredményeként jött létre. Maga Samo nemzetiségét tekintve galliai frank, eredeti foglalkozására nézve kereskedő volt.

Az ország megszervezéséhez még más kereskedőket is hozott magával. A kereskedelem, az áruszállítás igen fontos tevékenység volt a frankok és a szlávok számára is, hiszen az alapvető dolgok, így a só, fegyverek, de ékszerek is csak az ő révükön jutottak el távoli vidékekre. Ennek biztosítására nagy szükség volt tehát. Elsősorban a vendek népét szervezték meg, akik egy ideje az avarok segédnépeiként harcoltak, de oly módon is szoros kapcsolatban voltak velük, hogy odajártak hozzájuk telelni. Samo uralkodása idején sikeresen tudták felvenni a harcot az avarokkal.

Mint az úgynevezett Fredegar-krónikából tudjuk (IV. könyv, 48. fejezet), Samónak tizenkét vend felesége volt. Halála után (35 éven át uralkodott), tehát 660 körül országa széthullott. Az újabb szláv államok megalakulásáig még több mint másfélszáz esztendőt kellett várni, vagyis

addig, amíg be nem értek a kellő gazdasági alapok, és létre nem jött a nekik megfelelő politikai helyzet.

Avarok és bolgárok

Samo halála után Kelet- és Délkelet-Európában új államalakulatok körvonalai kezdtek mind élesebben előtűnni. Ezek főszereplői a bolgárok. Pillantsunk vissza ősi történetükre. Szemben az avarokkal, az ázsiai eredetű bolgárok vagy más néven onogur-bolgárok a maguk jelentős országát – Nagy-Bolgáriát – a Kaukázus előterében hozták létre, a Sztavropoli-magaslat vidékén.

A bolgár-törökök vagy ősbolgárok (protobolgárok) az ogur eredetű törzscsoport neve, akik 463-ban bukkantak fel Ázsiából Európa határán. Közülük kerültek ki a későbbi dunai és volgai bolgárok is, miután a Kaukázus előterében virágzó birodalmuk széthullott a kazárok csapásai alatt. A bolgárok eredetileg olyan ősi török nyelven beszéltek, melynek élő emlékét ma egyedül a csuvasok őrzik nyelvükben, a Szovjetunióban. Az önállóságot az avar fennhatóság lerázásával érték el 634 táján, amikor ezzel egyidőben szoros szövetséget kötöttek a bizánciakkal. Központjuk az antik Phanagória helyén létesült. Az alighogy megszületett kánságot azonban a veszedelmes kazár szomszéd rövidesen szétzúzta, és a bolgár nép ötfelé szakadt. Jelentős csoportjai a Volga mellékére, a Dunához, majd onnan a Balkánra, sőt egyes feltételezések szerint még az avarok uralta Pannoniába is elkerültek, kisebb részük pedig Batbaján (Baján) uralkodása alatt helyben maradt. A dunai bolgárokat Aszparuch kán vezette. Pannoniába viszont Kuvrat bolgár kán negyedik fia, Kuber hozta magával népét apja halála után. Az al-dunai, majd délebbre húzódó, Aszparuch vezette bolgárok 681-ben a balkáni Bolgár Kánság megalapítói lettek, de a IX. századra

már nyelvileg elszlávosodtak, mivel jelentős szláv tömegekkel olvadtak össze.

Kuber népe az Avar Kaganátus etnikai és kulturális képletébe új vonásokat hozott, a változás a régészeti emlékanyagban is jól kitapintható.

Kuberrel és népével mintha teljesen új szakasz kezdődne az Avar Kaganátus életében, úgyannyira, hogy egyes kutatók ettől kezdve egyenesen Második Kaganátusról beszélnek. Úgy vélik, hogy Kuber az új kagán alvezére vagy valamiféle helytartója lett, és a kagán bizonyos nem avar eredetű néptöredékekből létrehozott sereg élére állította, majd Thesszaloniké vidékére küldte hadjáratra. Azonban a vele jött keleti bolgár néprész a Kárpát-medence avarjainak országában maradt és velük összeolvadt. A jövevények létszámát – adatok híján – nehéz megbecsülni, de ha a Balkánra, valamint a Volgához települt bolgárok jelentős tömegéhez mérten képzeljük el, akkor mégsem lehetett csekély. A régészeti leletek tipológiai elemzése alapján az új művészeti stílus, az úgynevezett griffes-indás fémveretek feltűnésének kezdete a VII. század hetvenes vagy nyolcvanas éveire tehető. Ez elé egyes kutatók a középavar kor szakaszát (kevesebb, mint ötven év) helyezik. Újabban régészeti leleteket, köztük igen gazdag anyagú sírokat lehetett ehhez a viszonylag rövid történeti periódushoz kötni, így például az igari–ozora-tótipusztai (Fejér m.) „fejedelmi” sírokat. A férfisírokban megjelennek a szablyák (korábban csak kardokat találunk) és az egyenes talpú kengyelek, a nők sírjaiban pedig a szép, bizánci eredetű arany mellboglárok és egyéb arany ékszerek.

Az avarok társadalma és gazdasága

Mit is tudunk az avarság társadalmáról? Az ország élén, mint már láttuk, a *kagán* (a név változatai az írásos forrásokban: *cagan*, *chagan* stb.), a legfőbb uralkodó állt.

Feleségét *katun* címmel illették. Mindkét rang vagy méltóság ősi, belső-ázsiai eredetű, és biztosan megvolt már mongóliai zsuan-zsuanok titokzatos népénél az V. században, de lehet, hogy még régebbi eredetű, és ők is csak úgy örökölték más lovas népektől. Azután a zsuan-zsuanoktól alattvalóik, a később ellenük fellázadt türkök vették át, hogy végül eljuthasson Kelet-Európa legkülönbözőbb népeink uralkodóihoz, a keleti eredetű kazárokhoz, de még a IX. századi kijevi uralkodókhoz is.

A latin nyelvű írásos forrásokban a *kagán* névnek van egy másik alakja, a *kapkan*, ami mégis inkább önálló rangnak tűnik, nem íráshibának vagy a *kagán* név változatának, hiszen a belső-ázsiai türk rovásírásos feliratokban is *kapagán* kagánt találunk. Talán ő lehetett a nyugati végek őre az avaroknál, biztosat erről nem mondhatunk. A kagáni méltósággal végtelen uralkodói és egyúttal hadvezéri hatalom járt együtt. A kagán ostora egyetlen jelére – mint írásos forrásaink tudósítanak – a lovas és gyalogos harcosok tízezrei indultak támadásra. Maga a kagán sátrában vagy fapalotájában aranytrónuson ült, a hadisarcból vagy a bizánci „békeadóból” bőven tellett a legnagyobb fényűzésre is. Az avaroknak kifizetett bizánci aranyadó a VII. század elején igen tekintélyes nagyságúra nőtt, 100 ezer, majd végül évi 120 ezer aranysolidusra emelkedett! Az arany egy részét az avarok Bizáncban ugyan elvásárolták, de nagyobb része mégis országukba került, és magát a kagánt meg nyilván az egyes főembereket gazdagította, akiknek jelentős kincstáruk lehetett. Így a bizánci aranypénzek egy része időlegesen kikerült a kereskedelmi forgalomból, mert az avaroknál még nem volt pénzgazdálkodás. Ez nem feltűnő, mert például a kelet felől nagyjából egyidőben létező, fejlettebb Kazár Kaganátus éppen hogy rálépett a pénzgazdálkodás útjára, de még nem bocsátott ki saját pénzt, és nem volt saját pénze a IX. századi kijevi orosz államnak sem.

A kagán körül (de a nagyobb főemberek mellett is) ott csoportosultak a fegyveres kíséret tagjai, szabad emberek önkéntesen vállalt szolgálatban. Avar nevüket nem ismerjük. A későbbi mongol társadalom *nökör* néven tartotta őket számon. A kagán után talán közvetlenül a *jugurrus* követett, ezzel a különös, szintén a türk népek világából eredő címmel. Ezzel azonban még nincs vége a legfőbb avar vezetők ismert sorának: a jugurrus után a *tudun* (vagy *todan*) következett, akinek egyes magyar kutatók egy egész (talán éppen déli) országrész kormányzását tulajdonítják a VIII. század legvégén. Mások úgy vélik, hogy egyenesen kettős hatalom lehetett náluk (ez nemcsak avar államszervezési sajátosság volt), amely a kagán és a tudun között oszlott meg. Ha ezt a reálisnak tűnő elképzelést nem is vetjük el, az sem kizárt azonban, hogy a hatalom a kagán és a jugurrus között oszlott meg. Mindenesetre közép-ázsiai, VIII. századi írásos adatok alapján úgy tűnik, hogy ott a tudun cím helytartót, méghozzá türk helytartót jelentett az egyik kis államban, Sasban.

A szellemi élet, pontosabban annak egyik jelentős része, a kultikus tevékenység felett fősámán rendelkezett. Egyiknek a nevét is feljegyezték, *Bokolabra* fősámán kínos históriája kapcsán, amikor az szembekerült magával a kagánnal. Már a nomád szkíta társadalom ismerte a sámán arisztokráciát. Ez a vékony réteg korai középkori nomád népeknél is létezett.

Nem érdektelen az említett *katun* címnél sem elidőznünk. A kagáni (fő)feleség igen jelentős hatalommal bírt, ami teljesen törvényszerű a nomád népek asszonyai körében. Míg a férj, ebben az esetben maga az uralkodó, a kagán, távol van hosszú, véres hadjáratokban vagy követjáráson, a feleségre, az asszonyokra hárul a nagycsalád igazgatása, gazdálkodásának vezetése, és a feleség az uralkodó mellett nyíltan megjelenik kül- és belföldi követek fogadásain vagy egyéb nagy fontosságú

események idején – mert egyébként híre és neve nem maradt volna ránk az írásos forrásokban. De erre utal a X. századi oguz társadalom ismert szerkezete, ahonnan azt is tudjuk, hogy a vezetők asszonyai részt vettek a politikai jellegű tanácskozásokon. Az asszonyok sajátos szerepe még a honfoglaló magyar társadalomnak az avarokéval sokban rokon szerkezetében, illetve régészetileg megfogható „lecsapódásában” is tükröződik. Ugyanis nem egy olyan ősi temetőnk van, ahol annak közepén, vezető helyén, gazdagon eltemetett nő foglal helyet. Ennek persze semmi köze az őstársadalmi matriarchátushoz; az avar (vagy ősmagyar) társadalom is nagyon, de nagyon messze járt az ősközösségi formációktól, melyek a sztyeppen bizony régen felbomlottak már erre az időre.

Ezzel végére is értünk az avar társadalom legfelsőbb vezetői bemutatásának. Neveiket, kivéve az első kagán, Baján nevét, valamint a kaganátus bukása környéki kagánokét, nem ismerjük, a feleségekét pedig egyáltalán nem. A fennmaradt és a kutatók által szorgosan át- meg átfésült írásos forrásokból nem is remélhetjük újabb nevek felbukkanását.

A legfelsőbb vezetők alatt foglaltak helyet a magasan privilegizált *tarchánok* (*tarkánok*). Talán ők biztosíthatták a kaganátusban az adószedést, mint ez például a közép- és belső-ázsiai ujguroknál történt. A korabeli frank források a VIII. század legvége előtti időből nem tudnak tarchánokról.

Ha most a türk társadalom analógiájára képzeljük magunk elé az avar társadalmat, akkor fel kell tételeznünk, hogy alattuk egy még szélesebb réteg következett, azok, akiket a türkök bégeknek neveztek. Ezek az emberek voltak az avar „törzsek” közvetlen irányítói, és közvetlenül a nemzetségfők rétegéből emelkedhettek ki társadalmukban. Neveiket, címeiket az avaroktól sajnos nem jegyezték fel. A törzs szót az előbb azért tettük idézőjelbe, hogy utalva a már fentebb jelzett körülményre, jelezzük: az ilyen és hasonló, ugyan vérségi kötelékekre utaló, de azt nem

jelentő terminusok már nem korszerűek az avarok vonatkozásában. Az avarok, mint erre már az antropológusok régen rámutattak, korántsem voltak „fajilag” egyöntetű nép, és a sztyeppi törvények értelmében régtől fogva befogadtak vérségileg egyáltalán nem rokon népelemeket. Már említettük, hogy több, más elnevezést viselő nép is csatlakozott hozzájuk. Szóltunk már a kutrigurokról, akik az avarokon belül talán a legnagyobb tömegű, feltehetőleg bolgár-török nyelvű népelemet jelentették. A már nem mérvadó vérségi kötelékek helyett a háborús időkben – és ez szinte állandóan fennállt az avar korban, tessék csak megnézni a mellékelt időrendi táblázatot – a fegyveres férfinépet valószínűleg ők is tízes rendszerű, belső-ázsiai nomád jellegű hadrendbe szervezték. Egyes vélemények szerint ezt jelezné a férfisírokba tett vashegyű nyílvesszők száma, ha feltételezzük, hogy egy-egy nyíl 10-10 fegyveres feletti uralmat jelentett. Teletömött tegezt soha még nem találtak avar sírban, a legtöbb (kb. 40) eddig talán a bócsai vezéri lelet tárgyai közül ismeretes. Ezt a bizonyítást megnehezíti az, hogy a samanisztikus világképnek megfelelően a másvilág egymás feletti égi rétegeibe való feljutáskor is szükség van nyílhegyekre. Ki-ki aztán annyit kapott a sírban maga mellé, amennyi bizonyos, meghatározott égbe való feljutásra volt csak elégséges. Oda, ahová a földi társadalmi helyzet alapján joga volt.

Ha ezután az avar kori társadalom mélyebb rétegeinek ismeretébe kívánunk leereszkedni, akkor már szinte kizárólag a régészeti forrásokra vagyunk utalva, ezek közül is elsősorban a temetőkre. A két és fél évszázados avar korszakból már több mint 20 ezer sírt tártak fel eddig a kutatók. Ezek megoszlása a Kárpát-medencének egykor avarlakta területein, mely időközben változott is, korántsem egyenletes.

A sírok jelentős részének feltárásakor nem készítettek feljegyzést vagy részletes ásatási naplót, nem készült róluk

se rajz, se fénykép. Még jó, ha tudjuk, hol volt a helye a temető belső térképén vagy egyáltalán az országban. Az életkor megállapításához szükséges csontvázanyag is sokszor elkallódott, vagy éppen elporladt már. Ez bizony alaposan megnehezíti a következtetések levonásának kísérleteit. Ennek ellenére a statisztikai eljárásokkal is operáló archeo-etnográfiai módszer érdekes eredményeket hozott az aprólékos részletekbe menő vizsgálatok során. Ennek lényege az, hogy a néprajzilag vizsgálható és még sok ősi elemet őrző életmódot folytató nomád vagy félnomád népeket vesszük szemügyre, és azok társadalomrendszeréből vonunk le a régmúltra visszavetíthető következtetéseket. A rekonstrukció így megközelítheti az egykori valóságot. A sírrajzokon a feltárás során rögzíteni kell – vagy kellett volna – a talált tárgyakat, fejtől lábig: fejdísz, fülbevaló, nyakék, üveggyöngysor, karperecek, gyűrűk, övveretek és az övön függő tárgyak, kés, tűtartó, tűzkészség – kovakő és csiholóvas –, tarsoly, no meg a fegyver: kard vagy később szablya, a másvilágra szánt ételmelléklet, sokszor agyagedényben stb. Ezek megléte vagy hiánya, a síron belüli helye – mind-mind irányadó lehet a társadalmi rekonstrukció felvázolásakor. Nem kevésbé fontos a sír helyének rögzítése egy-egy (néha ezer síros) temetőn belül. Hiszen mindenkinek megvolt az ott előre megállapított helye, nemcsak sorba rakták az elhaltakat, ahogy a halál parancsolta volt. Mivel egy-egy nagyobb temetőbe évtizedeken át temettek, sőt esetleg némi szünettel visszatértek oda ismét temetni, a belső időrend meghatározása igencsak döntő jellegű feladat. Pénzlelet – kivéve a korai avar kort – általában nincs az avar kori sírokban. Így a keltezés nagyon nehéz. Nemegyszer az egymást metsző sírgödrök (elfelejtették, hogy oda már egyszer temettek, és annak nyoma se maradt!) leletei adnak ehhez támpontot.

Elgondolkozva állunk egy-egy teljesen „melléklet nélküli” sír mellett, és törjük a fejünket a jelenségen. Teljesen szegény ember, szolga vagy egyenesen rabszolga lehetett az illető? A lovas nomád társadalmak általában nem ismerték a széles körű rabszolgatartást. Nem is mentek át a rabszolgatartó társadalom fejlődési fokozatán. A nemes állatokat, az igazi vagyont jelentő gulyákat és méneseket, az ezres birkanyájakat nem lehetett rabszolgákra bízni. Ha voltak is ilyenek, már hogyne lettek volna a végtelen háborúk nyomán, házirab lett belőlük. Ezekből kevés is elég volt a gazdagok jurtáiban a ház körüli munkák ellátására. A szkíták a rabokat néha meg is csonkították, kezüket levágták. Kevés lehetett a házirab az avaroknál is. Szegény sír (melléklet nélküli sír) pedig sokkal több van az avar kori temetőkben. Néhány temető részletekbe menő elemzése után úgy tűnik, hogy számuk egyre növekedett az avar kor vége felé haladva. Ne felejtkezzünk azonban el a kereszténység szerepéről, hiszen az egyház tiltotta a pogány mellékletek sírba kerülését. Ám az ékszerek, ha az elhunyt nem volt teljesen szegény, a viselet tartozékaként természetesen az eltemetettel a föld alá jutottak (üveggyöngyök stb.). Kifejezetten keresztény személyekre főleg a korai avar korból van direkt utalásunk. Bizánci arany kereszt volt a szentendrei avar vezéri család nőtagjainak sírjaiban, kereszttel ellátott láncingtöredéket találtak egy várpalotai sírban, és van még egy-két kereszténységre utaló nyomunk az ország déli részéről. Ez a nagy tömegű leletnek azonban csupán kis töredékére vonatkozik. A késői avar kor utolsó éveiben már a nyugati egyház is térített a Dunántúlon az avarok között, és nyilván lehettek keresztények az avarok mellett élő és velük kapcsolatban álló szlávok között is, főleg az ország peremvidékein. Keresztények voltak az erdélyi gepidák, erre újabban határozott régészeti leletek utalnak. Mindez azonban nem magyarázza a sok – egyes temetőkben kirívóan sok – melléklet nélküli, tehát teljesen

szegény sír jelenlétét. Az avar társadalom mindjobban fokozódó belső ellentétei az elszegényedő réteg növekedésében is kifejezésre jutottak, ami a temetkezésekben természetesen tükröződött. De mindjobban különváltak az élő társadalomban is a vezetők. Van olyan temető, ahol a vagyonilag feltehetőleg nagyjából egymáshoz közel álló családfők külön, a családjuktól kissé távolabb temetkeztek nemzedékeik egymásutánjában és egymás mellé, mintegy zárt csoportban. A társadalmi kontrasztokat mutatják az avar temetők legnagyobb részében, bár igaz, eltérő mennyiségben meglevő lovassírok. (Az avar korban szinte mindig teljes lóval temettek, nem úgy, mint a honfoglaló magyarok.) Lóval temetkezni nem volt mindennapi ügy, ez több volt, mint egy szintén nem olcsó fakoporsó és legalább olyan drága dolog, mint például egy jó szablya eltemetése.

Az avar társadalom végóráinak, végső állapotának sajátos és való tükrét egy IX. századi írásos forrás adja, amely a bizánci *Suda Lexicon*ban maradt ránk. Krum bolgár kán, aki a IX. század elején dél felől vett részt az Avar Kaganátus felszámolásában, öreg avar hadifoglyokat hallgatott ki és faggatott pompás és gazdag országuk romlásának okairól. Álljon most itt a forrás teljes szövege Borovszky Samu fordításában: „Mit gondolnak, milyen okból mentek tönkre uraik és népük? – kérdezte a kán. ők így feleltek: Legelsőbben az áskálódástól, amely kagánunktól a hű és igaz tanácsosokat eltávolítván, a kormányt gazemberek kezére juttatta. Aztán jött a bírák romlottsága, akiknek az lett volna a tisztük, hogy a népnek igazságot szolgáltassanak, s a képmutatókkal és tolvajokkal cimboráltak; továbbá a bor bősége részegeskedést szült: az avarok, midőn testüket elgyengítették, egyszersmind eszüket is elvesztették. Utoljára következett a kereskedés szenvedélye, hogy a romlásukat teljessé tegye: az avarok kalmárokká lettek, egyik csalta a másikat, s a testvér

testvérét is áruba bocsájtotta. Ezek voltak uram, szerencsétlenségünk siralmas forrásai.”

A temetőkről már hallottunk. De hogyan éltek az avarok szállásaikon, falvaikban és mivel foglalkoztak? Paraszti munkával, igen komoly állattenyésztéssel és földműveléssel. A velük együtt élő szlávok ez utóbbi égetéses-irtásos válfaját is gyakorolhatták. A jövevény avarság zöme nyilvánvalóan nomadizált, városaik nem voltak. Természetesen a Kárpát-medencének a maitól ugyan eltérő, de a dél-oroszországi vagy kazahsztáni sztyeppre csak igen távolról emlékeztető felszíne és növényzete nem adhatott módot nagy amplitúdójú, óriási legelőket átfogó ritmikus vándorlásokra. A Kárpát-medence földje, térsége volt az, egészen a Bécsi-medencéig, ahol még lehetett bizonyos mértékig egyáltalán nomadizálni, nomád jellegű állattenyésztéssel foglalkozni. Először is sokkal több volt a vízjárta terület, mint manapság, több volt a rét, könnyebb volt a nagyállatok itatása. Aztán voltak és részben még ma is vannak olyan fűfélék, olyan növénytársulások a legelőkön, amelyek még Mongóliában is hasonlóak az itteniekhez. A legeltetési távolságokat a viszonylag szűk terület és a mainál több erdő miatt csökkenteni kellett, de a dúsabb legelők miatt nem is volt szükséges nagy utakat bejárni az állatokkal. A legeltetés főleg az alföldeken folyt. Egy IX. századi forrás a Nagyalföldet és környékét még a honfoglalás előtti időre vonatkoztatva is az avarok pusztáinak nevezi. Ritmusosan, téli és nyári szállások között folyt a legeltetés. A nyári szállásokból, ahol a kazah, kirgiz vagy mongol jurták rokonaiban, szétszedhető és könnyen összerakható építményekben lakhattak az avarok, kevés régészetileg megragadható nyom maradt. Az ősi legelők későbbi feltörése, a mélyszántás végül ezeket is eltörölte. Ezek a nomád építmények hosszú évszázadok sztyeppi alkotásai. Belső- és Közép-Ázsiában egyaránt elterjedtek, és még ma is van hírmondójuk a kazahoknál és kirgizeknél,

legfejlettebb típusaikat általánosan használják a legelőkön egész Mongóliában. A kutatók úgy vélik, hogy a rudas vázú, kúpos sátrakból fejlődtek ki a jurták, a hordozható – azaz gyorsan szétszedhető, szállítható és felállítható – lakóépítmények. A kúpos sátrakon megjelenő felső, összetartó fagyűrű adta meg az átmenetet a vékony, hajlított rudakból összeállított tetővázú jurtákhoz. Konkrét adatunk ugyan erre nézve az avaroktól jóformán alig van, de a széles körű történeti-néprajzi párhuzamok alapján magunk elé képzelhetjük a kerek, távolról gombákra emlékeztető, valószínűleg világos színű épületeket, melyek falát megint csak nomád termék, a vastag nemez alkothatta, amit gyapjúból készítettek.

Az avarok megjelenésével nemcsak a Kárpát-medencében eddig soha nem hallott nyelvek zenéje hangzott fel, hanem megváltozott az emberlakta sík vidéki tájak és a széles völgyek képe, ugyanis megjelentek a „kerek”, azaz hengeres falú, domború tetejű házak csoportjai. Ezeknek az építményeknek a belső felosztása is egészen más, mint a négyszögletes alaprajzú házaké. A történeti-néprajzi összehasonlító anyag alapján magunk elé is képzelhetjük ezeket. Eddig csupán a Fejér megyei Előszállás határában találtak olyan avar kori épületnyomra, amely kerek, körülárkolt jurtára utal. A jurták mellett négyszögletes alaprajzú, földbe ásott padlójú házak is léteztek az avar korban – erre újabban már sok régészeti adat van Magyarország területéről –, sőt, feltehetőleg az erdőzónában a szlávok vagy a gepidák gerendákból ácsolt, ún. boronaházakban lakhattak. E földbe mélyített házak prototípusai már az ókor végén megjelentek az erdőövezetben. A négyszögletes alaprajzú házak, melyeket kőből rakott vagy tapasztott kemencékkel fűtöttek, a letelepült népészek falvaira és a téli szállásokra jellemzőek. Volt köztük felmenő falú és kétoldalt földig lefutó tetejű is. Ezeket a házakat a VII. századtól kezdve isméjük, eddig főleg Fejér, Tolna és Békés megyék

területéről. Dunaújváros határában 37 ilyen ház maradványait tárták fel. A falu házai gyűrűalakzatban állottak egykor. Felmenő falrészeiket fonott vázra tapasztott sár képezte, tetejük nádból vagy más, könnyen pusztuló növényi anyagból készülhetett. A fejlődés során az ilyen házak alapterülete némileg növekedett, és alaprajzuk mindinkább szabályosabbá, négyzetessé vált. Az ajtónyílástól egy-két földlépcső vezetett lefelé, a kemence pedig rendszerint a bejárattal szembeni egyik sarokban volt. Kéményről vagy ablakról nincs adatunk, a füst az ajtónyíláson át távozhatott.

Az Avar Kaganátus népe sokrétű foglalkozást űzött, a pásztorkodás mellett jelentős számú földművelő lakosság létezett, illetve a földművelést és állattenyésztést együttesen gyakorolták. A félnomád életforma egyáltalán nem zárta ki a szántás-vetést. A külterjes gazdálkodással együtt járt a vadászat. Nem egy vadászjelenet könnyed rajza maradt ránk avar öntvényeken, vereteken és csonttárgyakon. A nagy hajtóvadászatok egyúttal a hadjáratokra való felkészülést is célozták. A vadászott állatok csontjai ritkábban sírokban is előfordulnak, tehát vadhúsmelléklettel ellátták szeretteiket a másvilágra is. A vadászat egyik formája, a madarászás szintén elterjedt lehetett, erre korabeli ábrázolást is találunk. A több lelőhelyen megtalált jellegzetes kettős sípok (talán dudák sípjai) darvak lábcsontjaiból készültek. De a halászat sem volt tőlük idegen. Nem egy korai avar sírban találtak halcsontokat. A termesztett gabonanövények közül kölesmaradványokat ismerünk, de a telephelyeken talált vermekben búzát és más gabonaféleségeket tároltak. A gabonát pörkölve, csíráztatva és megőrölve, lepénykenyérnek megsütve fogyasztották. Maga a szántás valószínűleg vaspapucsos faekékkel történhetett. Erdős területen az irtványföldet égetéssel szabadították meg az erdőtől-bozóttól. A gabonát vassarlókkal vágták le, avar kori kaszát náluk nem találtak. A nomád-félnomád

életmódot folytató közösségeiknél különösen fejlett lehetett az állattenyésztés. A legelőváltó, az állatokkal pontos „menetrend” szerint legelőről legelőre vándorló családok igen jól ismerték a füveket, az állatfajtákat, és komoly tenyésztési gyakorlattal rendelkezhettek. Igen nagy mennyiségben tartottak lovakat. Ezeket főleg a lovassírokban talált csontok alapján ismeijük. Nagyon sok ló (hátasló, vezetékló, tartalék stb.) kellett a hadjáratokhoz, de hideg teleken lóhúst is fogyasztottak, erjesztett tejét pedig tavasszal nyilván szívesen itták, mint a nomádok általában. Lovaik nem voltak egyformák, mint az avarok maguk sem. A csontleletek nagyobbik része keleti típusú, melegvérű lovakról tanúskodik, melyek kitartó járású, gyors állatok lehettek. Néhány korabeli ábrázolás is fennmaradt róluk. A csontkarcolatok vagy ezüstlemez-vésetek sztyeppi és homokos talajokon használt hátaslovakat vetítenek elénk. A nagy tömegű ló mellett sok szarvasmarhát, juhot és velük együtt kecskét tartottak, szintén jelentős számban. Keletről az avarok sertést nem hoztak magukkal, ez az újabb kőkorszak óta itt az „őslakosság” állata volt, talán a szamárral együtt, amely a nomádokra nem jellemző. Az ősi, avar kori sertésfajta még a XX. század derekán is jól ismert jószág volt az Alföldön. Falvaikban kis termetű tyúkokat tartottak. Sima vagy karcolt mintás tojások a sírokba is bekerültek mint az örök élet szimbólumai. A szántás-vetés, állattenyésztés mellett az avar korban jelentős volt a kézműipar, a háziipar. A rengeteg háborús cselekményhez és a használati eszközök egy részéhez jelentős mennyiségű vasra volt szükség. Ezt a törött vastárgyak átkovácsolásával pótolták, de felhasználták a gyepvasércet és más, külországi nyersanyagforrásokat is bekapcsoltak kereskedelem révén. Az avar kor végéről származó vasolvasztóikat is megtalálták a Dunántúlon. Egy ízben, az avar kor vége felé, a velük szomszédos frankok a részükre történő fegyverexportot is tiltották.

Az Avar Kaganátus bukását magyarázó öreg avar hadifoglyok Krum bolgár kánnak azt is felemlítették a IX. század elején, hogy az ország bukásának egyik fő oka a kereskedelem volt. Ez egyáltalán nem látszik túlzásnak. A régészeti leletek arra utalnak, hogy az avarok beköltözésük után azonnal birtokba vették a csomópontokat, a réveket, és nyilván megvámolták az ott áthaladó kereskedőket. Így volt ez minden korabeli kelet-európai országban. A két malomkő közötti őrlődés mellett a Kárpát-medencében azzal is járt az ittlakás, hogy ezt a vidéket, a két politikai súlypont között, gyakran keresték fel kereskedők. Keleti áruk egész tömege (például üveggyöngyök) jutott el idáig, azaz komoly felvevőpiaccal kell számolnunk az avaroknál. Sok keleti áru csak idáig jutott el, a frankok úgy látszik már alig kaptak belőle. Ez is kiváltotta a nyugati szomszéd elégedetlenségét. Az árukért egyrészt a Bizánctól békeadóként kapott arannyal fizethettek, ha másként nem, hát súlyra. Saját pénzforgalmuk, saját éremverésük az avaroknak nem volt. Egyes kutatók ugyan azt gyanítják, hogy utánozták a bizánci pénzeket. Ezt azonban bizonyítani nem nagyon lehet. Az ékszerekért, selymekért cserébe bőven adhattak saját termékeket is, mézet, viaszt, állatbőröket, gyapjút stb.

Az országot vándoriparosok (rézművesek stb.) járták, egy vándorötvös korai avar korból származó árját is fellelték Kunszentmárton határában. Tekintettel a zavaros időkre, a mester páncélingben járt, illetve azzal temették el. A falvakban, szállásokon dolgozó fémművesek keze nyomát nem egy jól megjavított rézveretes öv, üst vagy más, aranyból készült tárgy őrzi. A hadizsákmányként szerzett aranytárgyakat sokszor átalakították, vagy nyersanyagként használták fel.

Nemcsak a fémfeldolgozás, hanem a kézműipar más formái is igen elterjedtek voltak. Erre a cifrán megfaragott szaru- és csonttárgyak, fanyergek díszítései, tarsolydíszek, bogozók, sótartók megmaradt pompás darabjai utalnak.

Csontból készült ötletes tűtartóikat pedig egyenesen esztergálták.

Szőnyegeikről, háziszőtteseikről szinte semmit sem tudunk. Legfeljebb egy-két fémtárgy (övveret) utal arra, hogy kompozíciója eredetileg szőnyeg részére készült, és onnan „vitték rá” lekicsinyítve bronzra.

Az ácsok, fafaragók, fanyergesek keze munkáját teljesen elemésztette a föld és az idő. Bár az említett jurták elkészítése is jelentős szakértelmet követelt, és nyilván erre régtől fogva szakosodott mesterek készítették őket úgy, ahogy az nem is oly régen például a kazahoknál, kirgizeknél a gyakorlatban létezett.

A régészeti leletek jelentős része cserépedény vagy annak töredéke. Ezeket először az avarok sírjaiból ismertük meg. A legkorábbi, kézzel gyúrt, szabad tűzön vagy egyszerű kemencében égetett edények formáit keletről hozták magukkal fazekasaik. A korongolással azonban feltehetően csak itt ismerkedtek meg, a Bizánci Birodalom peremvidékén, ahol még élhetett az antik fazekasipar leegyszerűsödött hagyománya. A lassú, majd a gyors korongon készült edények egy jellegzetes csoportja az avar kor végén fémedények formáit utánozta. E jó minőségű cserépedényeknek nagy keletük lehetett, taligákon szalma között messzebbre is szállították. Egy komolyabb avar fazekasközpontot újabban Szekszárd határában fedeztek fel. Az agyagedényeket földfestékkel festették, mintázták, de a máz használatát nem ismerték, ez a késő antik eljárás eltűnt a hun korszak viharaiban. A karcolt díszítés azonban (hullámdísz, vonaldísz) az edények oldalain egyre inkább elterjedt a fazekaskorong alkalmazásával. A fazekasok termékeik alját fenékbélyeggel látták el, melynek tükörképe ott volt a vastag, forgó, kézzel működtetett fakorong közepén. Egyes kézzel gyúrt edények oldalain tulajdonjegyek karcait fedezhetjük fel. A „cserépipar” sajátos terméke volt a jellegzetesen női munkához, a fonáshoz alkalmazott orsónehezék (orsógomb), amely az

orsó szárára húzva az egyenletes, erőteljes forgást biztosította. Ezek is sok esetben díszesek, még akkor is, ha a másodlagosan erre a célra felhasznált cserépdarabot fúrták ki és gömbölyítették le.

Szemtől szemben az avar vezetőkkel

A régészet múltat visszavarázsoló lehetőségei segítenek a találkozásban. Országunknak már több mint tucatnyi pontján kerültek elő gazdagabbnál gazdagabb leleteket szolgáltató, avar vezetőket rejtő árok. Sajnos jelentősebb részük véletlenül, szakemberek jelenléte nélkül bukkant elő a föld mélyéből.

Próbáljuk szóra bírni a néma sírleleteket, melyeket természetesen nem ilyen „feltámadásra” szántak az eltemetettek hozzátartozói. Jobbára egyedül vagy csak szűkebb családtagjaikkal körülvéve fogadta be őket a föld, tudatosan jeltelenül, hogy a zavaros időkben garázdálkodó sírrablók ne bukkanhassanak nyomukra. És ez a félelem egyáltalán nem volt alaptalan. Avar kori sírok, sőt egész temetőrészek utalnak arra, hogy a régészeti kutatásokat már jóval korábban megelőzték.

Az avarok által zsákmányolt vagy a békeadóként kapott arany a vezetőséggel sírba szállt. Szinte nem volt az utóbbi száz év leforgása alatt olyan évtized, hogy gazdag, avar vezetői sírra ne akadtak volna.

Az egyik legmagasabb rangú avar vezető sírjára 1935 tavaszán bukkantak a Duna–Tisza közén fekvő Kiskőrös bócsai határrészében, amikor szőlő alá forgatták a földet. Az első aranyleletek hírére Fettich Nándor, a később nagy hírű régész szállt ki a helyszínre. Még később is nagy izgalommal mondta el benyomásait, melyek közül a leglényegesebbek a következők: a sír igen csekély mélységben, még egy méter mélyen sem feküdt, és bár közvetlen környékét átkutatta, csak egyedüli voltát tudta

megállapítani. Tehát egyedül, szolgák vagy harcostársak kísérete nélkül, családtagjaitól távol temették el a máig is egyik leggazdagabbnak ismert hazai avar vezetőt. Sírja fölé kurgánt nem emeltek. Már első látásra is feltűnt, hogy az előkerült aranytárgyak színe kétféle, szerepel egy vörösebb és egy sárgább árnyalatú arany.

Később László Gyula régészprofesszor az aranyvereteket továbbrendezte, és arra a következtetésre jutott, hogy azok két derékövhöz tartoztak, melyek különböző időben és más-más ötvösök kezén készülhettek. Az egyiket többek között hat nagy méretű, ún. álcsat alakú veret díszítette, ezen függött egykor az aranyveretes tegez, valamint egy tőr és az aranyveretes ivótülök. Az öv végét arany szíjvégbe bujtatták. Csatját nem találták meg – lehet, hogy elveszett. A sárgábban fénylő, kissé gyengébb minőségű aranyveretes öv az aranydíszes kardot tartotta. Az öv veretei korong alakúak.

A sírban volt még egy szép kis aranykehely meg egy ezüstedény is. Az ékszerek közül megmaradt a fülbevaló (csak egy – türk szokás szerint csak egyik fülükben hordtak fülbevalót a férfiak) és két aranygyűrű. Haját varkocsokba fonva viselte, melyek tövére ezüstkarikákat húztak. Talán szemfedőjéről valók az aranyflitterek, melyekből többet is megtaláltak.

A leletek stílusából – összehasonlító vizsgálat révén – megállapítható, hogy a vezért valamikor a VII. század végén temették el.

1935 végén újabb gazdag avar sír került elő, nem is túl messze az előbbi lelőhelytől, Kecelen. A helyzetkép hasonló, szőlő alá forgatás, mélység alig egy méter. A leletek összeszedésére László Gyula szállt ki a Nemzeti Múzeumtól. A leletekből kiderült, hogy az ottani főember övét csak ezüstveretek díszítették, de aranykardot viselt. Szintén magányosan temették el. Tegezében legalább tizenegy nyílvessző volt (ennyi vas nyílhegyet találtak), de a

tegez maga nem volt arany- vagy ezüstveretekkel díszítve. Kisebb főnök lehetett tehát, mint a bócsai.

A következő „aranykardos vezér” sírjáról már csupán feltevéseink vannak. Helyét szakember nem is látta. Csak annyit tudunk, hogy a kard Csepelen került elő, magányos férfisírból.

A máig leggazdagabbnak ismert avar fejedelmi sírlelet alig több mint tíz esztendeje került napvilágra, megint az ország közepén, a Kunszentmiklós határában fekvő Bábony elnevezésű részen. Sorsa az előzőkéhez hasonló, előkerülése véletlen, pontosabban nem tervszerű régészeti kutatás eredménye volt. Homokkitermelés során ugyanis a munkások jeltelen sírra bukkantak. A sok-sok aranytárgy megbűvölte találóit, és hosszas kutatás és nyomozás vezetett csak a kézről kézre járt leletek nyomára, hogy azok méltó helyükre, múzeumba kerüljenek. Lássuk röviden a leleteket, elsősorban a ritka szépségű aranytárgyakat, amelyek a találók kezén bizony alaposan megrongálódtak. A csontváz itt is alig feküdt mélyebben, mint az előbb leírt sírok esetében. Aranylemezekkel kivarrott köpenye vagy halotti leple díszeiből sok darab megkerült, de eredeti fekvésüket már sohasem fogjuk megtudni. A hatvan éven felüli, egykor mongolos arcú férfi csontváza mellett legalább három aranyveretes övre való garnitúra részeit találták meg – úgy véli a leletmentő akció vezetője, Tóth Elvira, aki régész és ötvös egy személyben. Az egyik övet a bócsaihoz hasonló, de súlyosabb arany álcsatok díszítették, megmaradt az egyik öv csatja is. Feltételezhetően ezen az övön függött a szintén megtalált arany ivókürt, az aranyveretes, egyélű kard is, a tegez (benne legalább 25 nyíllal) és még egy tőr. Nyilván másik övhöz tartozott egy ezüstveretes kard, melyet szintén elhelyeztek a másvilágra szánt tárgyak közé, vaskésekkel együtt. A harmadik övön pedig egy aranyveretekkel ékesített facsésze függhetett és egy ivókürt. Ám az övek és a hozzájuk szervesen tartozó felszerelési tárgyak együtteseivel nem merül ki a lelet

gazdagsága. Volt még a többi tárgyak között egy igen szép, aranylemezből készült sasfejjel díszített korbács. Ilyesféle aranyveretes korbáccsal vagy lovaglóostorral adott jelt csatakezdésre egykor Baján kagán is az egyik ütközetben, mint arról bizánci forrás tudósít. Ez megmaradt, de egy aranykanál eltűnt a találók kezén. Egy VII. századi ukrajnai sírlelet analógiája e tárgy biztos meglétére utal. A halott arany fülbevalókat és széles arany karpereceket is viselt. A gyűrűk közül kettőt életében is viselhetett, de a többi temetkezési célra készülhetett – ezeket a halott kezére feladott kesztyűre húzták, a körmöket takaró aranyhüvelyek mögé. Végül az is kiderült, hogy az elhunyt koporsóját valamilyen halotti kerevetre fektetve helyezték sírba, és ezt az alkotmányt aranyozott ezüst lemezekkel verték ki. Melléje bizánci amphora és birkahús került a hosszú másvilági útra szánva. Feltűnő, hogy sem itt, sem a többi vezetői sír esetében nem bukkan fel adat a mellé adott lóra nézve.

A szenzációs lelet megtalálása után rövidesen az egész környéket szakszerűen átkutatták. Néhány méterre tőle ezüstveretes övű férfi sírja került elő, aki „elkísérhette” másvilági útjára ezt a nagy méltóságú vezért a VII. század hetvenes éveiben bekövetkezett halálakor.

Ismert azonban a fenti, zömmel a VII. század harmincas és hetvenes évei között elhunyt vezérek sírjánál még valamivel régebbi gazdag sírlelet is, amely Szentendrén került elő a múlt században. Éppen csak nem régen derült ki, hogy a mai Pannoniatelepre szállt ki egykor a nagy hírű Rómer Flóris régész, hogy megtekintse a családtagjai mellé (felesége és leánya?) eltemetett avar főember nyugvóhelyét a leletbejelentés után. Tehát kisebb családi temetővel állunk szemben, nem magányos sírral. A vezető (talán törzsfő) még nem egészen „szakadt ki” népéből, a társadalmi ellentétek az avaroknál még nem olyan élesek, mint később a magányos vezetői sírok tükrében ez pregnánsan előtűnik. Mivel téglagyári agyaggödörből

kerültek elő a tárgyak, a mellékletek közül több nyilván elkallódott. Egyben azonban szerencsénk van, az egyik sírban bizánci aranypénz is volt: Phókasz császár solidusa a VII. század legelejéről. A fegyverek közül azonban csupán a kopjavas maradt ránk, kardról itt nincs híradás. Van viszont lószerszám (vaskengyel), de lómellékletet ez még nem feltétlenül bizonyít.

Az egyik legszebb és legváltozatosabb leleteket tartalmazó gazdag „fejedelmi” sírlelet szintén nem szakemberek közreműködésével került napvilágra, hanem veremásás közben, még 1871-ben. Lelőhelye a Fejér megyei Mezőszilas községhez tartozó Tótipuszta. A sír mélysége elég tekintélyes volt, talán a két métert is elérte. A leletek jelentős része sajnos elveszett, és csak néhány tárgy jutott el a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe. A sírban egy férfi és két nő feküdt (talán a vezető rangú férfi felesége és leánya, vagy inkább két felesége?), de velük temettek egy lovat is. A férfi aranyveretes övéről aranyveretes szablya függött egykor, mellette az aranyveretes tőr. Szerencsénkre a leletek között van egy bizánci aranypénz is, amely azt bizonyítja, hogy 668 előtt nem temethettek. Mellékletként ezüstcsészét, ivókürtöt és ezüstkelyhet is emlegetnek a feljegyzések. Felesége nyakában bizánci aranykereszt függött, csakúgy, mint a korábbi szentendrei temetkezés esetében. A kereszten kívül – ő vagy a leánya (?) – ereklyetartót viselt, amely arany nyakperecre volt felszerelve. A leánya (azaz a másik nő) szintén bizánci aranykeresztet hordott.

Aranyos lószerszámmal volt felszerelve maga a ló is, ahogy ez gazdájának társadalmi rangjához illett, de ebből csak az aranylemezzel burkolt pofarudas zabla és néhány lószerszámveret maradt ránk.

A tótipusztai lelettel nagyjából egykorú gazdag sírokra bukkantak először 1898-ban, tőle alig néhány kilométerre, Igar községben. Ott azonban csak két női sírt találtak. Mindketten hordtak ereklyetartókat (ezüstből), de

keresztről nem tudunk. 1927-ben valahol a közelben még egy gazdag női sír bukkant elő, de annak lómelléklete is volt. A sír mélysége – három méter – az elhunyt magas társadalmi helyzetéről tanúskodik, jóllehet a lova nem volt aranyos veretekkel vagy lószerszámmal ellátva. Egy évvel később, közvetlen közelben férfi sírjára akadtak. Öve aranyveretekkel volt ékes, arany fülbevalókat viselt, és hajfonatainak tövét is aranyozott bronzveretekkel szorították le. Az övéről aranylemezekkel ékes szablya függött. Mellékletei közül az ezüstkehely emelkedik ki.

Végül még egy – mondhatni – vezetői családi temetkezésről kell említést tennünk, amely szintén ebből a korból és szintén Fejér megyéből származik – ezek pedig az 1908-ban előkerült dunapentelei (dunaújvárosi) sírok. Három férfi lovassírját és egy női sírt találtak itt szakszerű ásatás során. Az egyik férfi aranyveretes szablyát viselt, de kengyele még korai avar (domború talpú) típusú volt. Ez a család – úgy látszik – már távol a népétől (azaz nemzetségétől) temetkezett, tükrözve az avar társadalom egyre mélyülő szociális ellentéteit.

Az avar művészet és főbb korszakai

Az avar művészetből csak azt tanulmányozhatjuk, amit a föld meghagyott számunkra. A fa, a bőr és a textil elporladt. Pedig csodálatos dolgok lehettek a faragott, szőtt és szironyozott tárgyakon is, az bizonyos. Hogy honnan tudjuk ezt? Onnan, hogy megnézzük a rokon életformában élő vagy még nem is oly régen élt ázsiai lovas nomádok népművészetét, vagy ha még mélyebbre ereszkedünk le az időben, az altaji, a paziriki jégbe fagyott, két és félezer éves halomsírok leleteit.

Az avar nép sajátos, az itt lakó népekétől elütő művészeti kinccsel érkezett. A korai avar vaskengyelek ezüsttel berakott szárai, a kecsesen hajló szárakat és füleket

megmunkáló kovácsok keze munkája valamit sejtet abból is, ami elpusztult. Soha nem fogjuk meghallani asszonyaik dalát vagy mesemondóik szép szavait, de megmaradt a bronz, az ezüst, az arany és részben a vas, ami sok szépet mutat vagy sejtet. Természetesen a ránk maradt kézművesremekek között sok a zsákmányolt, a rablott vagy vásárolt, tehát idegen darab. De ha viselték vagy használták, formakincse hatott a saját ízlésű darabok művészi megformálására is. A tárgyakon alkalmazott díszítőmotívumok azonban rendszerint komoly gondolati-szimbolikus tartalommal bírtak, és határozott ízlésvilágot tükröztek. Ezért látunk például szarulemezeken olyan faragásokat, mint sok fémvereten. Díszítették a tegezeket, a sótartókat, csont táskazárakat. De ugyanúgy díszes lehetett a férfiak ruhája, sapkája is, bár az utóbbiról nincs adat. A nők természetesen sok ékszert hordtak, illetve mindenki annyit, amennyit társadalmi helyzete megengedett. Ezek egy része az avaroknál készült, más részük vándorkereskedőktől származott. A férfiak főleg a korai avar korban fém varkocsszorítókat húztak befont hajfonataik tövére. Legfőbb ékességük azonban az öv volt, a szabad nomád harcos jellegzetes viseleti darabja. A fémveretes övek nagy része bizánci műhelyekben készült, más részük a helyi germán fonatos-díszes stílus jegyeit viselte. A kora avar kori övek veretei ezüst- vagy aranylemezekből készültek, a kevésbé előkelő embereké rézből, préselt, domborított technikával. Ezeket sok esetben vándorötvösök állították elő. Az övek díszítése tehát lehetett idegen jellegű, de szerkezetük avar ízlés és gyakorlat szerint készült. Ezen viselték a sokszor nem kevésbé ékes kardokat – segédszíjazattal, tőröket és még sok mást, amire a lovas pásztornak vagy harcosnak szüksége lehet: csészét, tűzkészséget, árat, bogozót stb. Lovaik szerszámzata is ékes volt, fémvereteik az övekkel azonos művészeti stílusban készültek. Fanyergeik

elpusztultak, alig maradt ránk egy-két vasalás vagy kápadísz.

A késői avar (illetve előtte az átmeneti, azaz a középavar) korban változások állottak be a művészetben is. A magyar kutatók egy része szerint új néphullám már a középavar korban érkezett a kaganátusba, ezek lennének a Kuber vezette bolgár néprészek, és emiatt változott meg az avar leletek egész képe. A késő avar művészet gyökerei sem helybeliek voltak. A késői avar kor övei viszont – szemben a korábbi lemezekkel – már öntött veretekkel ékeskedtek, és a sok száz és ezer hasonló övveret-garnitúra között azonos alig akad. A veretek, különösen a bronzból öntött, néha aranyozott vagy ezüstözött szíjvégeket borító díszek pompásak. Van rajtuk állatküzdelmet ábrázoló jelenet, néha emberalakok, vadkan- és lófej, de főleg növényi indadísz. A szögletes övveretek kedvelt alakja egy szárnyas-karmos állat, a griff. Vereteik szinte fő ékessége. Egyes jelenetek például lovas vadászat, textíliák (szőnyegek?) képére emlékeztetnek. Vannak azonban olyan különös figurális ábrázolások, ahol még régi, antik jeleneteket láthatunk, például a lanton játszó Orpheust. Ezeket szintén a bizánci művészet köréből eredeztethetjük. Más jelenetek viszont az iráni világ felé vezetnek bennünket, de lehet, hogy ebben is a korábbi nagy ellenfél, Bizánc közvetítő szerepét kell mindenképp tekintetbe vennünk.

A frankokkal vívott háború az avarok politikai bukása nyomán a művészeti fejlődésüknek is véget vetett. Azok a műhelyek (esetleg idegenben, a Balkánon vagy Bizánc anyaterületén), amelyek az avarok számára dolgoztak, szintén befejezik tevékenységüket vagy exportjukat. Nagyon kevés az, ami a környező népek művészetébe bekerült és tovább élt.

Az avarok arculata

A régészeti és embertani kutatások egyik jelentős irányzata azt célozza, hogy rekonstruálja a múlt emberének arculatát, külsejét és viseletét. Az antropológusok már sikeresen és különböző módszerekkel próbálkoztak az ősember és a nem túl távoli múlt emberének arcbeli helyreállításával. A kutatókat és tudós-antropológus szobrászokat szinte űzi a vágy, hogy láthassák amit az idő végleg porrá változtatott. Még a második világháború előtt az egyik üllői avar férfi fejét is rekonstruálták, bronzba öntve ott büszkélkedett a Kelet-ázsiai Múzeum kertjében, amíg el nem tűnt valahová.

A csontanyag vallatása ma már sok mindenre választ ad. A nem, a pontos biológiai életkor, sőt újabban a vércsoport is meghatározható. A koponyán, az arccsontokon tükröződő fajtajellegek az avarokat is kevert népként tüntetik fel. De az az érdekes, hogy egyes, főleg késői avar temetőkben mongoloid jellegű egyének dominálnak, máshol meg az europidok vannak túlsúlyban, olyannyira, hogy van olyan nagy avar temető, ahol csak egy mongoloid arcú egyént találtak. A mongoloidok kazah, burját és tunguz emberekre hasonlítottak – ha a modem kor emberét vesszük tekintetbe az avarok viszonylatában. Persze az europid fajtajellegek sem mind helyi gyökerűek, sok esetben Közép-Ázsia ősi szarmata lakosságával mutatnak kapcsolatot. Van azután olyan kis létszámú korai avar temető, ahová a vezető réteg egy csoportja temetkezett, ahol a mongoloid jelleg dominál és utal arra, hogy azok szívósan őrizték nyilván a különállásukat. Ez megint érdekes társadalmi kérdések felé mutat.

A bevándorolt és megújuló hullámokkal népileg gazdagodó avarok hamarosan elkeveredtek a helyi lakossággal, ez a folyamat is elősegítette beolvadásukat. Néhány temetőn ez jól leolvasható. A kétségtelenül kevert avarság, amint arra utaltunk, már a betelepülés előtt is tarka képet mutathatott embertani szempontból. Azonban

Ázsia, azon belül Belső-Ázsia velük közelebb került Kelet-Európához. Friss vér, újféle emberek jutottak a Kárpát-medencébe, és biológiai szempontból ez is pozitívan hatott. Ennek ellenére az átlagos életkor, amely a gazdasági rendszertől és az életmódtól függ elsősorban, eléggé alacsony volt az avar korban: a férfiaknál körülbelül 38, a nőknél 36 esztendő. Igen nagy volt a gyermekhalandóság.

Ismét a bolgárok

Az Aszparuch vezette bolgár népcsoport először a Duna torkolatvidékére menekült, majd onnan települt át még nyugatabbra. Végül népe a Bizánci Birodalom északkelet-balkáni területén a zömmel szláv alaplakosságú, bolgár vezető réteggel bíró államalakulatot, a Bolgár Kánságot hozta létre. Ez az új ország végeredményben mintegy beékelődött az Avar Kaganátus és a Bizánci Birodalom közé, jóllehet a délkelet-északnyugati irányú kereskedelmi kapcsolatoknak ezzel nem szakadt vége, mint ezt a régészeti leletek is bizonyítják. 678-ban – vagy alig valamivel később – a bizánci seregek vereséget szenvedtek, és a bolgárok a Duna-delta felől egészen a mai Várnáig törtek előre. Az avar-bizánci közvetlen háborús konfliktusok ideje tehát ekkorra végleg lezárult. Ugyanakkor avar-bolgár háborúskodásra, legalábbis a kaganátus politikai létezése idejében, többé nem került sor.

Az avarokat tehát délről nem fenyegette már veszély. Nyugat felől azonban a kaganátus állandó veszélyben volt, de Samo rövid életű királyságának felbomlása után Avarország nyugati határvidékén is rendezni kellett a hatalmi szférák vonalait. Tudomásunk van arról, hogy a bajorok egyik határerődje 776-ban Wels volt, Traungau területén. Itt a nyugati határvidéken a bajorokon kívül később a szlávokkal gyűlt meg az avarok baja. 745-ben Karantániában szorongatva meg a szlávokat, azok Borut

nevű hercege a bajorokhoz fordult segítségért, de ennek fejében amazok vazallusává kellett lennie. A bajor-avar viszony további alakulása azonban már az Avar Kaganátus végső évtizedeinek, bukásának küzdelmei történetéhez tartozik.

Pax avarica

Véget értek tehát az avar-bizánci háborúk, az avar történelem egyik mozgalmas korszaka lezárult, és a béke ritka évei következtek. A háborút maguknak joggal munkának tekintő harcosok pásztorokká, utódaik esetleg földművelőkké váltak. Az írásos források szinte hallgatnak a most következő évtizedekről. Bizánc és az Avar Kaganátus közé a VII. század végén új ország „ékelődött be”, a szintén keletről jövő bolgárok országa. Ha ez nem is jelentette azt, hogy a kereskedelmi kapcsolatok megszűntek, de mindenesetre véget vetett a fegyveres összetűzéseknek. A bizánci császárság már nem is érdeklődött az avarok iránt, legalábbis nem maradt olyan írásos forrás, amely az ellenkezőt tanúsíthatná. De mi lett a frankokkal? Uralkodóikat egyelőre lefoglalták a belvillongások és a trónharcok. Lássunk ebből egy-két mozzanatot. Az idősebb Pippin király (687-től 724-ig uralkodott) halála után (egyébként 692 előtt nála is járt egy avar követség) felesége mint régens vette át a hatalmat, miközben az elhunyt király természetes fiát, Károlyt tömlöcbe vetette. Az azonban rövidesen kiszabadult, 715-ben már kezéhez ragadta a hatalmat, és Martell Károly néven kezdett kormányozni. Halála után két fia maradt: Karlmann és az ifjabbik Pippin. Mivel Karlmann rövidesen kolostorba vonult, 751-ben Pippin került a trónra. A frankok az avarokkal való leszámolásra egyelőre nem is gondolhattak. Ahhoz, hogy megnőjön és megerősödjön az ország, még a szászokkal és a bajorokkal kellett előbb megmérkőzniük.

757-ben Tassilo bajor herceg hűségesküt tett a frank királynak, de ezt egyikük se vehette komolyan. A bajorokat az avarok 770-ben megverték. A 677. évi utolsó bizánci békekötés után ez volt az első háborús cselekmény, amely a közel százéves békét megtörte. Ezt követően a Bizánci Birodalom egyelőre zavartalanul tudott terjeszkedni keleten, Örményország, a kaukázusi Albánia és a Krími-félsziget területén. Ezzel a győzelemmel az avarok a frankok malmára hajtották a vizet. Rövidesen, 772-ben Karantánia (Horutanija, a szláv horvátok földje), a bajorok egyik szomszédja is frank uralom alá került.

Avarok és szlávok

Érdekes, hogy maga az avar népnév sehol sem maradt ránk régi helyneveinkben, de egy szomszédos, velük egyidős szláv népé, a morváké igen. Nyelvészek kimutatták, hogy a *marót* helynevek nálunk nem mások, mint e kihalt nép emlékei. Feltételezhető ugyanis, hogy a Duna-kanyarban, közel a régi Morvaország határaihoz, egykor morva telepesek éltek. Országuk kialakulása az avarok bukásának idejére esett, jóllehet maguk a morva-szlávok már jóval előtte léteztek, és szerepelnek is az írásos forrásokban. 822-ben a frankfurti birodalmi gyűlésre érkezett avar követek mellett ott voltak a morvák képviselői is.

Az avarok a középavar korban terjeszthették ki hatalmukat a morvák földjének jelentős részére. A Dyja és a Duna közötti terület is a birtokukba került.

A középkori írók *Magna Moraviá*ja, amit helyesen ‘Ősi Morvaország’-nak kellene fordítani, tulajdonképpen akkor jött létre, amikor Mojmír morva herceg 830 táján magához ragadta a Nyitni Hercegséget.

Valójában Magna Moravia volt az első igazi, Samo rövid életű királyságától gyökeresen különböző szláv állam,

jóllehet alig nyolcvanesztendős története szinte szakadatlan belháborúk és frank támadások elhárításának vagy elviselésének sorozata. De ez már más lapra tartozik.

A morva-szlávokon kívül közeli rokonaik, akik egyúttal szomszédaik voltak, a dulebek törzse az, amely az avarokkal még szoros kapcsolatba került. Az már vita tárgyát képezi a szakirodalomban, hogy hol is élt ez a szláv törzs. Egy *Dudleipa* „megyéről” a Balaton és a Mura folyó között a IX. században esik szó, talán még ez is az ő nevüket őrzi. De tudunk csehországi dulebekről is, meg egy azonos nevű, Bug folyó melletti törzsről. Ez utóbbiakra is kiterjedt az avar uralom akkor, amikor kelet felé még erős hatalommal rendelkeztek. XII. századi forrás az avarokat *obri*nak írva – ami nyugati szláv és szlovén nyelvekben ‘óriás’ jelentésű szóvá vált –, azt említi, hogy duleb nőket is befogtak a kocsiba az avarok, ha utazni akartak, néha hármat, ötöt egyszerre. Csak úgy árad az avarellenes gyűlölet a régi írásból, aztán rátér a büszke avarok pusztulására. Nincs kizárva, hogy szavai még egy IX. századi morvaföldi írásműből merítenek, amelyet majd száz évvel az Avar Kaganátus bukása után írtak. Az írásba rögzített népi emlékezet mindent óriásira, majdnem fantasztikusra növesztett.

Fredegar, a VII. század egyik neves krónikása, művének 48. fejezetében arról ír, hogyan alkalmazták saját szolgálatukban, harc közben a szláv eredetű segédnépeket. Például a szláv vendek a csatában mindig előttük jártak, előttük küzdöttek. De az avarok egy része, jellegzetes nomád gazdálkodási szokás szerint, még ott is telelt náluk, sőt együtt élt asszonyaikkal. Emellett a szlávok adót is fizettek nekik. A kép jellegzetes kelet-európai letelepült-nomád viszonyt mutat, és emlékeztet a IX. századi orosz-kazár viszonylatokra.

Az utolsó napok

A VIII. század utolsó évtizedében vagyunk, Kelet-Európa újabb átalakulás előtt áll. Népeknek kell elpusztulniok, hogy új államoknak adjanak majd helyet. A szászok sorsa éppen beteljesült. Nagy Károly, még nem császár, hanem csak frank király, Krisztus nevében irtotta a pogányokat. A vérengzés óriási.

Annak idején, az avar honfoglalás előtt, Theodebert frank király abban bízott, hogy a gepidák és langobardok sikeresen vehetik fel a harcot Bizánccal szemben, és mindez a frankoknak lesz végül is jó. Amint láttuk, a két germán nép egymásnak esett, majd az avarok beékelődésével Bizánc és a frankok közé, az utóbbiak nem is konfrontálódhattak a birodalommal. De az avarlakta terület gazdagsága továbbra is izgatta őket. A sorsdöntő napokra azonban még sokáig kellett várniuk. Az idő a VIII. század végén elérkezett. Az avar-frank határvillongások kezdeteit magas rangú avar követség megjelenése jelezte az Ennsnél, a bajorok határfolyójánál, 782 tavaszán. A nyár derekán Lippspringenben magánál Nagy Károlynál járt viszont avar követség „béke ügyében”. Az avarokkal határos bajorok nem jelentettek komoly gátat a frankoknak. Amikor Tassilo bajor herceg 787-ben szövetségre lépett ellenük az avarokkal, ez csak fokozta Nagy Károly dühét. Az avarok két sereget is küldtek a bajorok megsegítésére, de ennek ellenére vereséget szenvedtek. A bajorok veresége után tanácsadóival elkészítette a tervet az avarokkal való végleges leszámolásra, ő maga a közeli Regensburgba ment, hogy onnan szervezze meg egyelőre a határvédelmet. Egyelőre, mert még látszólag komoly tárgyalások folytak, az avarok vezetői talán megérethették a halálos veszedelmet. 790 tavaszán avar követek utaztak

Wormsba Nagy Károlyhoz. Válaszként frank követség járt az avaroknál. A tárgyalások azonban nem vezethettek sikerre, hiszen a frankok eltökélt szándéka volt a kaganátus eltiprása.

791 őszén megindultak seregeik az avarok ellen. Az egyik sereg a Dunától északra nyomult előre kelet felé, Teodorik gróf és Maginfred camerlengo vezetése alatt. A seregben a frankokon kívül frízek és türingiaiak is voltak. A fősereg, Nagy Károly vezetése alatt, a Duna jobb partján közeledett a mai Ausztria irányából. Regensburgnál a sereg átkelése és az utánpótlás biztosítása céljából hidat vertek a Dunán. Pippin királyfi viszont jóval délebbről támadt a Dráva–Száva közén át. A seregek jelentősen előrenyomultak, egyes avar erődítményeket sikerült lerombolniuk. A Rába, illetve a Vág völgyéig hatoltak azonban csak be, tovább nem, láthatólag úgy érezték, hogy ezzel megfelelő csapást mértek a kaganátusra. Valószínűleg az is visszatartotta őket a további előnyomulástól, hogy 792-ben a szászok követséget küldtek az avarokhoz, amely nyilván frankellenes koalíciót volt hivatva létrehozni, majd a szászok 793-ban ismét felkeltek a hódító frankok ellen. De az avarokon ez már nem segített Súlyos belső harcok törtek ki ugyanis magában a kaganátusban: megölték a kagánt és a jugurrust.

A döntő frank hadjáratok ideje most következett. Az avar tudun 795 őszén követséget küldött ugyan Nagy Károlyhoz azzal, hogy hajlandó felvenni a kereszténységet, de a frankoknak ez nem volt elég. Frank és langobard seregek rövidesen a befagyott Dunán keltek át. A következő évben, Pippin vezetése alatt a kagáni szállás ellen irányuló frank hadjárat elérte célját. A Tiszánál sikerült a várat bevenni, és az összes arany- és ezüstkincset megszerezni. A frankok tizenöt ökrösszekéren tudták csak elszállítani a töménytelen kincset, amely több volt, mint amit a frankok más népektől valaha is erővel elvettek. Az Aachenbe szállított mesés vagyon egyes darabjait máig felfedezni

vélik bizonyos európai múzeumok vagy egyházi kincstárak gyűjteményeiben, mivel azokat még a császár szétosztotta több kolostornak. A kincsek egy része Rómába került. Pippin avar foglyait is szabadon engedték.

Még néhány év csupán, az agónia évei, lázadások. 803-ban. Regensburgban Nagy Károly, aki immár császár, az új avar tudunt ismét mint vazallusát fogadja kegyesen. 805-ben magát a kagánt (vagy kapkánt?) is megkeresztelik a Fischa folyónál, akit ugyan pogány hívei rövidesen eltesznek láb alól, de utóda megint frank vazallus, aki a keresztségben a Theodor nevet kapja. Nincs visszaút, az Avar Kaganátus története véget ért.

A nap visszfénye

A magyar honfoglalás idején a Kárpát-medence természetesen nem volt valamiféle „légüres tér”, sőt a legújabb embertani kutatások tükrében úgy látszik, hogy a magyaroknál jóval nagyobb lélekszámú volt itt az „őslakosság”. Tényleg eltűntek hát az avarok? 822-ben a frankfurti birodalmi gyűlésre még mint különálló nép küldi el követségét az avarság, és követeit a morva-szlávokkal egy sorban említi a forrás. Aztán vagy hetven év múlva ne volna se híre, se hamva? Létezhet ez? Az tény, hogy *avar* néven sem Anonymus, sem más forrás nem említi népüket. Van olyan történész, aki arra gondol, hogy a *Várkony* (például Tiszavárkony) névben őrződött meg nevük, és ez végeredményben az ősi ázsiai *varkhonita* nevüket örökítette ránk helynév formájában. Talán ez is igaz. Mások arra gondolnak, hogy az avarokat (vagy inkább egy részüket?) a bolgárokat jelentő *onogur* név bizonyos formájával illették mások, vagy ők maguk is így nevezték saját magukat. Rejtélyes dolog ez, nem vitás, de az is kétségtelen, hogy néhány évtized alatt egy teljes népet kiirtani ilyen nagy területen, a Dunántúltól Erdélyig nem

lehet, még akkor sem, ha felszámolásukba délről a bolgárok is alaposan „besegítettek” a IX. század első évtizedeiben, először a Tisza-vidéken, majd pedig a Dunántúlon is (828-ban) mint újabban erre Váczy Péter rámutatott. Persze egy népet leginkább nem is ilyen nagy politikai bukás tüntet el, mint az Avar Kaganátusé is volt, hanem az asszimilálásban jobbára a szomszéd népek felől érkező lassú, de határozott beáramlásé („mikromigráció”) végül is a döntő szó. Nem is beszélve arról, hogy 805-től kezdve a Dunántúl északnyugati sarkában, talán Pannonhalmától a Rábáig elterülő földön létezett frank védelem alatt a Provincia Avarorum. ahol a szlávok zaklatásai elől is védelmet találhattak az ott lakó avarok. Talán ezt a kis földet említik még 843-ban is a verduni szerződésben, és talán itt uralkodott felettük az utolsó tudun is, akit egy – igaz, hogy hamis – pápai levélben 826-ban megemlítenek.

Van és volt olyan kutató, aki a székelyek őseiben véli felfedezni az avar maradékokat. Messze vezetne, ha most a székely eredetkérdést bolygatnánk, de kizárni nem lehet, hogy lehessenek közöttük avar leszármazottak. A székelyek eredetéről már kisebb könyvtárat írtak, se szeri, se száma a róluk megjelent tanulmányoknak. Egy bizonyos, a székelység magyar etnikai csoportnak tekinthető, legalábbis attól az időtől kezdve, amikor történetileg meg lehet ragadni. Erdélyben, de a Dunántúlon és a Vág völgyében, meg a régi Borzsova megyében is őrszerepet, gyepűőri szerepet juttatott neki a sors. Az erdélyi székelyek jelentős részét a Dunántúlról telepítették oda át. Maga a *székely* név a szláv gyökerű *szecs* ‘irtani’, ‘vágni’ szóból, a belőle képzett *(za)szeka*, azaz magyarul ‘gyepű’ alakból származhat, azaz a székely ‘gyepű-ember’-t jelentett, jóllehet a székelyek maguk nem voltak szlávok. A honfoglalást követő első időkben a gyepű jellegű határvidéket, amely peremjellegénél fogva sok szlávnak is adhatott otthont, nevezhették egyes részein *zaszeká*nak és az ottaniakat *za-székiek*nek, *székelek*nek, később ebből lett

a *székely* név. Végőröknek tartotta a székelyeket Horváth István, a neves múlt századi történész. A magyarság, legalábbis 1116 óta – írja Hóman Bálint –, a besenyőkhöz és más népelemekhez hasonlóan, idegen nemzetiségnek tartotta. Hogy eredetük avar-e, avagy sem, ez még – tegyük hozzá – kérdés. Megmagyarázatlan tudományosan az az Anonymus által fenntartott hagyomány, miszerint a mai székelyek ősei Biharban a honfoglaló vezérek elé mentek, azaz tulajdonképpen szinte itt várták a honfoglaló magyarokat. Később, a XII. században, az ütközetekben mint elöl harcoló csapattest leptek fel.

A közeljövőben a régészet hivatott arra, hogy végtére is megfejtse a továbbélő (túlélő) avarok rejtélyét: meg kell találni az eddig csak legfeljebb a IX. század legelejére keltezett temetők igazi felső időhatárait, ami kétségtelenül nem lesz könnyű feladat. Keltező érmek például ezekben a temetőkben nincsenek, de lehet majd több más fogódzó, így például a X. századra általánosan jellemzővé vált hazai ékszerformák előképei, az ún. S végűre pödrött hajkarikák korai változatai (tölcséres-spirál végűek), amelyeket több avar temető peremén elhelyezkedő sírban megtaláltak már, jelzik annak avar kor utáni időbeli helyzetét. Hajfonatba font vagy mellette, szalagon viselt olyan fémkarikákról van szó, melyek végeit a kordivattól függően alakították készítői. Nem kizárt az sem, hogy az Avar Kaganátus bukása után megjelent, kazárföldi népelemeket jeleznek bizonyos lószerszámtípusok, a szíjelosztóként-díszként alkalmazott nagykorongok (phalerák) a lovak halántékán. A korabeli ábrázolások alapján IX. századi lószerszámdíszek a leletekből ismert ritka fémcsótárak is, melyekkel a lovak fejét ékesítették.

Epilógus

Könyvünk egy nép sorsdöntő napjait kívánja csupán bemutatni, és kissé közelebb hozni őket az idő, a korai középkor már igen távolinak tűnő mélységeiből, felidézni egy a magyar honfoglalás előtti népet, amely közvetlen utódai képében összetalálkozott őseinkkel, és a beolvadó őslakosság szerepkörében szintén őseinkké vált. Az avarokból végül is magyarok lettek, és utódaik utódai itt élnek közöttünk. Ősi sorsuk számunkra sem lehet tehát közömbös, annak ellenére, hogy a honfoglaló magyarság szilárd, friss erejű közössége etnikai vonatkozásban magába olvasztotta az őslakosságot. Genetikai szempontból ez a tény nagyon jelentős. De az avarok (és velük együtt a szlávok) gazdasági tapasztalatai, mestereinek tudása sem ment veszendőbe a magyar honfoglalással. Mindez a visszatekintésre, a megismerésre ösztönöz. Enélkül nem érthetjük meg egészen magát a magyar honfoglalást sem.

A két malomkő forgása a frankok és a bizánciak hatalmi törekvéseinek ideiglenes módosulásával lelassult. A Duna vonaláig a frankok, illetve vazallusaik (például a Zalavár melletti Mosaburg székhellyel Pribina és utóda, Kocel) lettek az urak az avarok földjén, Bizánc pedig a bolgárokkal volt elfoglalva még a honfoglalás előestéjén is. A magyarok megjelenésével azután a helyzet alapvetően megváltozott.

Időrendi táblázat

557	Az avarok a Kaukázus előterébe érkeznek
558	Avar követség Bizáncban
562	Az avarok elérik az Al-Dunát. Avar vereség Türingiában
565	Avar követség Bizáncban
566	Avar győzelem Sigebert austrasiai király felett
567	A gepidák leverése
568	Az avarok betelepülése a Kárpát-medencébe
573	Avar támadás Bizánc ellen
579	Avar követség Bizáncban
582	Az avarok elfoglalják Sirmiumot
583	Az avarok elfoglalják Singidunumot
584	Avar vereség Trákiában
586	Avar-szláv sereg elfoglalja Thesszalonikét
594	Avar betörés Dalmáciába
595	Avar-szlovén háború a bajorok ellen
596	Avar hadjárat Türingiában
599	Avar-langobard békekötés
600	Avar-bizánci békekötés
601	Bizánci győzelmek az avar seregek felett
602	Avar-langobard békekötés
610	Az avarok felégetik Cividalét
617	Avar támadás Trákia ellen
619	Bizánci-avar békekötés
625	Samo királyságának kezdete
626	Az avarok Konstantinápoly előtt
631	A kutrigurok menekülése Avarországból
660	Samo királyságának felbomlása
677	Avar-bizánci békekötés (az utolsó)
681	A Bolgár Kánság megalakulása
692 előtt	Avar követség Pippinnél

715 Martell Károly frank király uralkodásának kezdete
740 Avar behatolás Karantániába
751 Pippin frank király uralkodásának kezdete
757 Tassilo bajor herceg hűségesküje a frank királynak
770 körül Az avarok megverik a bajorokat
772 Karantánia frank uralom alá kerül
782 Avar követség Nagy Károlynál
787 Avar-bajor szövetség
788 Nagy Károly Frankhonhoz csatolja Bajorországot
790 Avar követség Wormsban
791 Az első avarellenes frank hadjárat
792 A szászok követsége az avaroknál
793 Szász felkelés
796 A kagáni szállás bevétele. A második avarellenes frank hadjárat. Belső harcok az avaroknál
797 Avar lázadás
798 Avar lázadás
799 Avar lázadás
800 Nagy Károlyt császárrá koronázzák
803 Újabb avarellenes frank hadjárat
805 Az avar kagán megkeresztelése. Theodorus avar kagán Nagy Károly császártól kér segítséget a szlávok ellen
811 A szlávok az avarokat zaklatják
814 Nagy Károly császár halála
822 Avar követség Majna-Frankfurtban
826 Avar követség Aachenben
830 Mojmír morva herceg elfoglalja a Nyitrai Hercegséget

Irodalmi tájékoztató

E kötet nem születhetett volna meg egy egész sor úttörő jellegű munka ismerete nélkül, melyek eredményeit, adatait felhasználtam benne.

Mindenekelőtt *Szádeczky-Kardoss Samu*, Avarica. Über die Awarengeschichte und ihre Quellen. Szeged, 1986; Paulus Diaconus, A langobardok története. Ford. *Gombos F. Albin*. Brassó, 1901, valamint az alábbi monográfiákat: *Bóna István*, A középkor hajnala. Bp. 1974; *A. Avenarius*, Die Awaren in Europa. Amsterdam–Bratislava, 1974; *A. Kollautz*, Geschichte und Kultur eines völkerwanderungszeitliches Nomadenvolkes. I-II. Klagenfurt, 1970; *Gy. László*, Études archéologiques sur l'histoire de la Société des Avars. Archaeologia Hungarica 34. Bp. 1955; *Váczy Péter*, A középkor története. Bp. é.n. 2. kiadás. A frankok avarirtó hadjáratait újabban szintén *Váczy Péter* remek tanulmánya taglalja részletesen: Der fränkische Krieg und das Volk der Awaren. Acta Antiqua, 20. 1972, magyarul: A frank háború és az avar nép. Századok, 108. 1974. 1041-1061. Az avar kor történelmi és régészeti szakirodalma óriási. A megjelent cikkeket a fent említett munkák azonban javarészt idézik. Így ez a helyzet felment a rájuk való tételes utalás kötelezettsége alól.

Jegyzetek

---

[1] A gepidák is a gótokhoz közel álló germán nyelvet beszélő nép voltak. Ők is Észak-Európából települtek le délre. Már a III. század hatvanas éveiben felbukkantak Dacia római tartomány határain, és egy részük meg is telepedett a Kárpát-medence északkeleti részén. A 280-as években Moesia pannoniai provincia területén harcoltak ellenük a rómaiak. A IV. században a Felső-Tisza vidékén részben együtt élhettek a szarmatákkal. A hun korban a gótokkal való ellenségeskedésük egy ideig fennállt, majd lecsillapult. Ők és egyéb kisebb germán népek verték le aztán Attila fiait 454-ben, és azokat népeikkel együtt kiűzve, ők maradtak itt a Kárpát-medence keleti részében. A keleti gótok 471-ben kivonultak Pannóniából, és így a gepidáké lett a Szerémség és Szlavónia, legalábbis egy ideig, amíg a keleti gótok vissza nem szorították őket. Később, amikor az antik Sirmiumot, tették meg székhelyükké, ezzel Bizánc ellenségeivé váltak. Bizánc és a langobardok végül győztek felettük.

[2] A szavirok szinte közvetlenül az onogur-bolgárok (protobolgárok) után érkeztek Ázsiából Európába, az írásos forrásokból tudjuk, hogy 508 táján. A Volga-torkolat és a Keleti-Kaukázus között telepedtek meg. 567-ben nyugati türk fennhatóság alá kerültek, és a kazár törzsszövetség legfontosabb népeivé lettek.

[3] A kazárok a későbbi, azaz a VII. század derekán megalakult Kazár Kaganátus (kora feudális állam) névadó népe. Nyelvileg az ősbolgárokkal voltak rokonságban. Fővárosuk a VIII. század elejéig Szemender volt, melynek pontos helyét Dagesztánban keresik, majd Itilbe, a Volga-torkolathoz került át. A X. század hatvanas éveiben az oroszok két hadjárat során a kaganátust felszámolták, és a kazár nép teljesen eltűnt; egyes töredékei a Kaszpi-tenger keleti partjára menekültek.

[4] A kutrigurok az ősbolgárok egyik nagy néprésze, „törzse” volt, az utigurok rokonai. A Dontól nyugatra, annak alsó folyásánál és az Azovi-tenger mellékén nomadizáltak. Mindkét népet az avarok hódították meg az 560-as években, és a kutrigurokat részben magukkal ragadták Pannoniába.